

ERB VE STŘEDOVĚKU JAKO DEKORATIVNÍ PRVEK

ROBERT ŠIMŮNEK

The Coat of Arms as a Decorative Element in the Middle Ages

The article deals with the specific segment of heraldic representations – where coats of arms/emblems, both real and imaginary, did not have a meaning (a reflection of social or other bond), but rather fulfilled only a decorative function. In this respect, the 'heraldic décor' is on the borderline between the heraldic representations that inspired them and the range of decorative elements (vegetal, geometric, figural, and others – letters or signs resembling letters could also be used for decoration, showing the closest analogies with the heraldic décor).
Key words: tiles – baptismal font – armorial gallery – heraldic décor – coats of arms – emblems

Příspěvek je zaměřen na specifický segment heraldických reprezentací – na případy, kdy erby/znaky, ať už reálné anebo i imaginární, nebyly nositeli významu (odraz sociální či jiné vazby), ale plnily jen funkci dekorativní; v tomto smyslu stojí „heraldický dekor“ na pomezí mezi heraldickými reprezentacemi, jimiž byl inspirován, a škálou dekorativních prvků (rostlinné, geometrické, figurální ad.; v roli dekoru se mohla uplatnit i jednotlivá písmena či znaky písmu podobné – tyto představují nejbližší analogii heraldickému dekoru).

Klíčová slova: kachle – křtitelnice – erbovní galerie – heraldický dekor – erby – znaky

<https://doi.org/10.56112/pp.2023.2.01>

Když roku 1821 psal Wilhelm Grimm v článku *Über deutsche Runen* o merovejském runovém kameni, jeho přístup byl zcela poplatný nejen „romantickému“ pohledu počátku 19. století, ale chápání moderního člověka obecně: každé písm(en)o, každý znak musí něco znamenat – jde o to (odhalit), co. Teprve o století později badatelé začali opouštět dříve nepřekročitelnou mez, že i písmo, či znaky písmu podobné, nemusejí být nositeli významu, ale pouhým dekorem – písmo evokujícím, ovšem na rozdíl od běžného textu nemajícím žádný konkrétní význam.¹⁾ Přitom ve středověku byly nápisy (i „nápis“) na celé řadě předmětů zcela běžné – ve většině případů šlo o texty mající smysl, který dnes buď chápeme, nebo aspoň hypoteticky se k němu snažíme přiblížit (např. zkratky, k jejichž užívání nutila omezená psací plocha, a které ne vždy dešifrujeme s jistotou). Leckdy je ovšem naproti tomu zřejmé, že jde o písmena či o znaky písmenům podobné, jež nejsou nositeli konkrétního sdělení; do hry navíc mohly vstupovat magické funkce připisované psanému slovu, a i prosté seskupení písmen může být chápáno také v tomto smyslu.²⁾

Případ runového i ostatních písem, čitelných, ale nerosozumitelných, ale dokonce i zcela domnělých (vzpomeň-

me jen, co všechno kde „četl“ – a zpravidla také „přečetl“ – romantický archeolog Václav Krolmus), ilustruje jedno z interpretačních úskalí obecné povahy. Hledání, a v dalším stupni také nalézání významů tam, kde vlastně nikdy nebyly. Příkrá formulace může být východiskem následujícího zamyšlení, vyžaduje ovšem na samém počátku několikrát zpřesnění. Za prvé v tom smyslu, že v centru pozornosti budou památky heraldické povahy, resp. jeden jejich specifický a dosud přehlížený segment.³⁾ Za druhé potud, že tento segment souvisí jak s heraldikou jakožto naukou o erbech, jejich tvorbě, způsobech využití a s tím spojených významech, stejně jako se spektrem námětů,

3) Šíří významů, které mohly být s heraldickou výzdobou (a zvláště pak v profánních interiérech) spjaty, odráží dnes již poměrně rozsáhlá literatura, převážně zahraniční. Z hlediska celistvého přístupu k interpretaci heraldické výzdoby a s přihlédnutím ke kontextu, v němž figurovala (ostatní typy malířské, případně jiné výzdoby, a stejně tak i využití daného prostoru v minulosti), můžeme ze starší doby evinovat např. průkopnické studie *H.-R. Meier*, *Dekorationssysteme profaner Raumausstattungen im ausgehenden Mittelalter*, in: E. C. Lutz – J. Thali – R. Wetzel edd., *Literatur und Wandmalerei II. Konventionalität und Konversation. Burgdorfer Colloquium 2001*. Tübingen 2005, s. 393–418; *H.-R. Meier* – S. Sommerer, *Von der kollektiven Identität zur individuellen Ahnenprobe: Heraldik in der spätmittelalterlichen Profanraumdekoration*, in: E. C. Lutz – D. Rigaux – S. Matter edd., *Paroles de murs. Peinture murale, Littérature et Histoire au Moyen Âge / Sprechende Wände. Wandmalerei, Literatur und Geschichte im Mittelalter*. Grenoble 2007, s. 167–182; výběrově z posledních zhruba dvou desetiletí stěžejní tituly uvádí *M. Meer*, *Wappen, Rituale und Konflikte. Heraldische Kommunikation und die visuelle Kultur der spätmittelalterlichen Stadt in Deutschland und England*, in: *Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge: Stadt und Hof* 7, 2018, s. 41–55, zde s. 41–44; ke kontextům, v nichž se erb mohl uplatnit jako nositel sdělení a v tomto smyslu je dnes interpretován, je v obecné rovině (samotné poměry v Brabantsku jsou do českého prostředí sotva přenositelné) poučná studie *M. Damen* – *M. Meer*, *Heraldry and Territory: Coats of Arms and the Representation and Construction of Authority in Space*, in: *M. Damen* – K. Overlaet edd., *Constructing and Representing Territory in Late Medieval and Early Modern Europe*. Amsterdam 2022, s. 245–276. Některé další práce z poslední doby jsou citovány níže; tamtéž i literatura k otázkám sociálních funkcí erbů (znaků) a aktuálním metodickým přístupům k jejich studiu (v rozsahu nezbytném z hlediska širšího rámce přítomného zamyšlení).

1) *L. Velte*, *Sepulkralsemiotik. Grabmal und Grabinschrift in der europäischen Literatur des Mittelalters*. Tübingen 2021, s. 20–22 (tamtéž i foto kamene); již středověk měl sofistikované systémy interpretací znaků a znamení, jejichž tradice sahala až ke sv. Augustinovi (bliže tamtéž, s. 23–31).

2) *J. Klápště*, *The archaeology of Prague and the medieval Czech lands, 1100–1600*. Sheffield – Bristol 2016, s. 191–196 (s českými příklady užití písmen ve smyslu dekoru na keramice); písmena, jednotlivě dobře čitelná, ale jako celek nedávající smysl, se mohla objevit například i na zvonech (příklady ze středoevropské oblasti *A. Podlaha*, *Posvátná místa Království českého. [...] Řada první: Arcidiecese Pražská. Díl I. Vikariáty: Českobrodský, Černokostelecký, Mnichovický a Prosecký*. Praha 1907, s. 175, 192). Spíše znaky inspirovanými písmem než „zatím nerozluštěnými latinskými nápisy“ bude sled liter na šablonové malbě stropu presbytáře v kostele Panny Marie v Broumově (*J. Slavík*, *Středověké šablonové malby na dřevě na příkladech z východních Čech*, *Sborník* 17, 2019, s. 105–118, zde s. 109–110, obr. 7). Znaky inspirované písmem na kamenných kachlích srov. níže.

jimž ve středověku připadla role výtvarného dekoru. Z toho plyne – za třetí – zamyšlení nad možnostmi a limity interpretace erbovní výzdoby, potažmo nad slepými uličkami, jimž se bádání nikdy zcela nevyhne, stejně jako nad vnímáním erbu jakožto komponentu vizuální kultury natolik běžného, až se jeho uplatnění v rámci výzdoby mohlo stát v jistém smyslu stereotypem. Erb/erbovní štítek se tak může stávat dekorem, pozbývajícím specifický význam či významy, jež příslušely erbům a znakům; jinak řečeno: z oblasti heraldických médií přechází do okruhu dekorativních námětů.

Třebaže heraldika náleží k nejstarším pomocným vědám historickým, celistvému pochopení role erbu (znaku) v minulosti stále zůstáváme mnohé dlužni. Jakkoli překvapivě to snad může znít, kulturněhistorický pohled na společenskou role erbu ve středověku a jeho dobové uplatnění a také vnímání je záležitostí teprve poslední doby. Zohlednění širokého sociálního rámce má svou analogii v uměleckohistorickém výzkumu, kde již před desítkami let dochází k posunu od (pouhých) stylových analýz k pochopení sociální role díla. Množství podnětů k co možná plastickému uchopení sociálních vztahů nad rámec „faktografického“ čtení pramenů přinesly výzkumy soustředěné k tématu „komunikace“ (jakkoli se jednalo o vlnu tak široce vymezenou a dlouhodobou, že nevyhnutelně dospěla až k hranicím inflace).⁴⁾

Stranou nezůstala v tomto kontextu ani heraldika – třebaže výpověď erbů jakožto odrazu (výrazu) příbuzenských, sociálních ad. vazeb a hierarchií striktně vzato odpovídá společenským požadavkům (v reakci na něž nejpozději v 16. století vznikaly rozličné relace o náhrobnících s erby a dalších heraldických památkách), samotné téma vnímání erbu jakožto prostředku sociální komunikace tak – s lehkou nadsázkou řečeno – bylo zasazením dávno známých mechanismů do nové terminologie a rámců studia sociálních vazeb. Identifikace (nositelů) erbů přirozeně ani napříště neztrácí na významu, ovšem daleko spíše než cíl studia představuje nezbytnou součást interpretačního rámce.⁵⁾

4) Přitom namnoze stačí málo, a sice specifikovat význam(y) slova „komunikace“, v nichž je v příslušném textu či kontextu chápáno a užíváno. Přehledně k tomu v programové stati B. Stollberg-Rilinger, *Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Thesen – Forschungsperspektiven*, Zeitschrift für historische Forschung 31, 2004, s. 489–527; o deset let později se pochybnosti nad uchopitelností a tedy přínosem studia symbolického jednání odrazilo přímo v názvu sborníku (B. Stollberg-Rilinger – T. Neu edd., *Alles nur symbolisch? Bilanz und Perspektiven der Erforschung symbolischer Kommunikation*, Köln 2013).

5) Tradiční zaměření studia, jež vnímá erb především jako prostředek identifikací, je poplatné dobovým právním textům, z nichž za autoritu dlouhodobě platil *Tractatus de insigniis et armis* Bartola de Saxoferrato z poloviny 14. století, zakotvující nedílnou vazbu mezi erbem a jeho nositelem (B. de Saxoferrato, *Tractatus de insigniis et armis*. Traktát o znameních a erboch. Podle benátskéj prvotlače z r. 1472 uložený v Archivě Košického arcibiskupstva, ed. L. Vrtel, překlad: M. Munková. Bratislava 2009). Ani dnes není tento směr výzkumu bez významu, spíše však než jako cíl jej chápeme jako prostředek návazných interpretací. – Společenskému kontextu raně novověkých relací o heraldických památkách se věnuje M. Hrdinová, *Stalo se toto zhlédnutí a spatření erbuov... Heraldické památky a jejich využití při majetkoprávních sporech na přelomu 16. a 17. století*, in: Sborník archivních prací 68, 2018, s. 28–43; též, *Rukopisné a/nebo tištěné erbovníky? Možnosti a limity zobrazování erbů prostřednictvím nového média v 15. a 16. století*, in: M. Hradilová – A. Jelínková – L. Veselá edd., *Paralelní existence. Rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku*. Praha 2020, s. 248–264.

Erby primárně byly zástupnými symboly svých nositelů – jednotlivců (na prvním místě na pečetích), ale v závislosti na kontextu také celých rodů. Stavebníků profánní architektury i dobrodinců církevních institucí (v mnoha případech současně s funkcí rodových nekropolí), měly úlohu memoriální, fixovaly paměť jednotlivce i rodu, byly deklarací příbuzenských vazeb i starobylosti rodu, ale také vazeb sociálních; rozšířené byly erby šlechtických vrchností v prostředí poddanských měst – na městských branách, v kostelích i na radnicích, poukazovaly na „ovládnutý prostor“ i majetkové nároky (typicky erby na hraničních meznících, stejně jako šlechtické erby uplatňující se v městských znacích) a byly vizitkou „dobrého hospodáře“ (erby na hospodářských objektech a areálech). Erby se objevovaly jednotlivě, ve dvojicích (alianční erby), ve čtverících (čtyřkoutní vývody, často na náhrobnících), ale i v rozsáhlejších sestavách v řádu desítek, ojediněle i stovek položek. Byly tesány do kamene, malovány na stěny, donátorské erby najdeme na votivních obrazech i malbách, částech kostelního vybavení, ale i na kamnových kachlích stejně jako v liturgických rukopisech anebo na mincích a medailích.⁶⁾ A ovšem zmínit je třeba i erby spadající do kategorie *hic fui* – memoriální funkci měly korouhve zavěšené v kostelích stejně jako štíty s erby jen hrubě vyryté do stěn.

Heraldickými výrazovými prostředky bylo možné postihnout nejen příbuzenské a společenské vazby (v rovině světské i církevní), ale také nadosobní sociální okruh. Ať již jím byla stavovská hierarchie jakožto mocenská opora panovníka (nejznámější případ tohoto druhu představuje heraldická galerie na hradě v Lauflu, kolem 1360), hierarchie zemských a dvorských úřadů (v horní části neméně známého Klaudyánova jednolistu s mapou Čech, 1517/1518, ale již více než o století dříve v tzv. Erbovníku Václava IV.), příslušnost k dvorskému okruhu (např. heraldické galerie v kostele sv. Jakuba Většího ve Slavětíně anebo na tvrzi v Divicích z doby kolem roku 1400), či jiné vazby, postižitelné již jen s větší či menší měrou hypotetičnosti (interpretačně problematická je např. i velmi známá, vlastně nejstarší svého druhu, erbovní galerie na zámku

6) Na tomto místě postačí připomenout souborná pojednání k problematice symboliky šlechtických erbů – základní významy, ale také spektrum médií, na nichž (jejichž prostřednictvím) přicházely ke slovu, se po staletí měnilo jen velmi málo. Pro středověk souborně např. W. Paravicini, *Gruppe und Person. Repräsentation durch Wappen im späteren Mittelalter*, in: O. G. Oexle a kol. edd., *Die Repräsentation der Gruppen. Texte – Bilder – Objekte*. Göttingen 1998, s. 327–389; ve vztahu k českému prostředí je možno zmínit ve své době průkopnickou stať H. Mannlová, *Výtvarný vývoj a funkce středověkého znaku spjatého s architekturou*, in: Sborník příspěvků. III. setkání genealogů a heraldiků. Ostrava 1986, s. 102–113 (heraldické reprezentace 14. století v sakrálních prostorech), z novější literatury souborně R. Šimůnek, *Reprezentace české středověké šlechty*. Praha 2013, zvl. s. 143–197; pro postmedievalní období M. Hrdinová, *Stalo se..., o. c. v pozn. 5; též, Rukopisné..., o. c. v pozn. 5, (s bibliografií); erby na kamnových kachlích v reprezentativním přehledu Č. Pavlík – M. Vitanovský, *Encyklopedie kachlů v Čechách*, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance. Praha 2004, s. 125–156, 265–287, č. 804–1048; erby na mincích a medailích M. Vitanovský, *Heraldika na mincích a medailích*. Praha 2017, starší období s. 17–124. Materiálově, a namnoze i interpretačně (z hlediska faktografického) zůstávají nepřekonatelná díla A. Sedláčka, v daném případě především A. Sedláček, *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*. Praha 1914 a též, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*, ed. Vladimír Růžek. I–V. Praha 2001–2003.*

v Jindřichově Hradci, patrně ze 30. let 14. století, hypoteticky vykládáme i malířskou a erbovní výzdobu ve velkém sále na hradě v Písku, s datací 1479 (1478?), a uvést by bylo možno řadu dalších případů.⁷⁾ Tyto i další erbovní galerie současně mohly být i odrazem společenské hierarchie v makropohledu, „uspořádání světa“, byť podobné kategorie jsou nemalou měrou spekulativní – explicitní dobová svědectví o ideovém pozadí heraldických galerií k dispozici nemáme.⁸⁾

7) O galerii na Lauflu nejobsažněji V. Růžek, Česká znaková galerie na hradě Lauflu u Norimberka z roku 1361 (Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.), in: Sborník archivních prací 38, 1988, s. 37–311; v dalším bádání se ustoupilo o představy, že jde o odraz konkrétní sestavy rodů, a to směřem k interpretaci galerie jakožto obecného heraldického vyjádření mocenských opor panovníka. Nejnovější shrnutí V. Růžek, Dvě (propedeutické) studie ze starší české a evropské heraldiky. I. Česká panovnická a šlechtická reprezentace v knihách erbů, armorialů a rolích do konce vlády Václava IV. II. Úřad krále erbů Ruwieren, Václav Lucemburský a Brabantský, heroldi, jejich postavení a funkce. Praha 2021 (= Sborník archivních prací 71, 2021, Supplementum), s. 37–38.

Klaudýánův jednolist s mapou Čech viz <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/20/1518bohemiap.jpg>; tzv. Erbovník Václava IV. V. Růžek, Dvě..., o. c. v předchozím odstavci, s. 125–134; základní tituly k erbovní galeriím 16. století, odrážejícím sestavu v úřadech, eviduje M. Jeránková, Erbovní galerie jako prostředek reprezentace raně novověké šlechty (Rekonstrukce zaniklé erbovní galerie na hradě Roupov na základě rukopisů z fondů Národní knihovny České republiky.), Studie o rukopisech 36, 2005–2006, s. 141–203, zde s. 143; M. Hrdinová, Rukopisné..., o. c. v pozn. 5, s. 260–261.

K Slavětínu J. Záruha-Pfeffermann, Die Kirche St. Jakobus Maior in Slavětín. Eine Wappengalerie des römischen Königs Wenzel und des böhmischen Adels, in: E. Schlottheuber – H. Seibert edd., Böhmen und das Deutsche Reich. Ideen- und Kulturtransfer im Vergleich (13.–16. Jahrhundert), München 2009, s. 301–320, k erbovní galerii zvl. s. 308–310. Zde předloženou interpretaci ne zcela převzal J. Dienstbier, Znovu nalezený objednavatel? Heraldické památky a malby v Krušnohoří, in: A. Mudra – M. Ottová edd., Trans montes. Podoby středověkého umění v severozápadních Čechách. Praha 2014, s. 205–221, zde s. 205–211.

Dívce nejnověji Tůž, Zelené světlice a výtvarná kultura doby Václava IV., in: J. Chlábek – K. Benešová edd., Více krásy. Praha 2019, s. 204–224, zde s. 219.

Problematičnost interpretace galerie ve vstupním prostoru jindřichohradeckého hradu spočívá nejen v tom, že nemalý podíl erbů neidentifikujeme (což je samo o sobě poměrně překvapivé), ale ani v případě těch, které můžeme připsat konkrétním rodům, s jistotou nevíme, co jejich nositele spojovalo (v popředí stojí hypotéza o pruské cestě roku 1337), resp. proč se erby právě v této sestavě objevily na hradních stěnách; interpretace této galerie, zvláště pak ve vazbě na obrazovou legendu o rytířském patronu – sv. Jiří – jsou přehlídka kombinací důvtipu (základní práci je dosud R. Nový, Jindřichohradecká znaková galerie z r. 1338, Acta Universitatis Carolinae 1971, Philosophica et Historica č. 3–4 (= Studia historica 6–7), s. 179–197; V. Růžek, Středověká graffiti v malbách svatojiřské legendy na hradě v Jindřichově Hradci, in: H. Jordánková ed., Alis volat propriis. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulíkové. Brno 2016, s. 84–98, s přehledem starší literatury a diskusí některých aspektů výzdoby); je však otázka, nešlo-li tu prostě jen o „galerii šlechtických erbů“. – I v případě malířské výzdoby velkého sálu na hradě v Písku je identifikace jednotlivých erbů nepochybná (podobně jako na Lauflu jsou doprovázeny nápisy), ovšem interpretace již nikoli – zda odrážejí sestavu účastníků piseckého sněmu (nápadná by v takovém případě byla absence erbů rytířského stavu) nebo mají obecnější význam (např. poukaz na garanty zemského míru), který je navíc nutno posuzovat v kontextu veškeré ostatní malířské výzdoby, s určitostí nerozhodneme. Nejnověji souborně V. Růžek, Dvě (propedeutické)…, o. c. v prvním odstavci této pozn., s. 222–232; tamtéž (s. 222–223) evidence literatury věnované popisům galerie před a po „renovaci“ roku 1902, a jejím interpretacím.

8) Inspirativní je interpretace heraldické výzdoby zhruba z druhé čtvrtiny 14. století v sále chebské radnice; V. Růžek, Chebská radnice a její středověké fresky. Cheb 1994, souborně s. 87–99.

Erby a znaky na štítech/štítcích zdaleka nebyly exkluzivní záležitostí šlechtickou, ale poměrně širokého okruhu osob neurozených, měšťanů a ovšem velmi výrazně erbovních měšťanů. Široký sociální rozptyl mělo samotné užití štítu – vedle šlechtických erbů to byly znaky zemí, církevních hodnostářů i institucí, a ovšem měst (příznačně jsou často označovány jako erby), na štíty se kreslila cechovní znamení, osobní merky či kamenické značky, v některých případech dokonce i pracovní nástroje. Postupem doby se však došlo ještě dále: své erby/znaky mívaly i historické (antické) postavy, stejně tak i biblické, na erbovních štítcích se objevovala metaforická zobrazení ctností a hříchů, atributy světců anebo náboženské symboly; vedle toho najdeme i solitéry, jejichž interpretace bývá hypotetická, ovšem i ony dokumentují šíři škály, na niž erbovní štítky přicházely ke slovu.⁹⁾ Existovaly dokonce i erby a znaky fiktivní (imaginární, v německé literatuře často figuruje pojem *Fabelwappen*), a není důvod popírat, že i ony mohly mít v určitých kontextech svůj smysl a být součástí významu celku; setkáváme se s nimi i v českém prostředí.¹⁰⁾

Heraldická výzdoba byla z hlediska středověkého člověka všudypřítomná – erby bylo možné ztvárnit prakticky na jakémkoli materiálu a umístit téměř kamkoli.¹¹⁾ I z tohoto

9) Konkrétní příklady všech uvedených typů T. Hiltmann, Arms and Art in the Middle Ages. Approaching the Social and Cultural Impact of Heraldry by its Artisans and Artists, in: T. Hiltmann – L. Hablot edd., Heraldic Artists and Painters. In the Middle Ages and Early Modern Times. Ostfildern 2018, s. 11–23, zde s. 11–15.

10) J. Aaron, Imaginäre Wappen im deutsch- und französischsprachigen Raum (13.–16. Jahrhundert). Les thèses du CRH, mis en ligne le 31 décembre 2021, consulté le 27 août 2023 (online: <http://journals.openedition.org/acrh/24623>); prolegomena k tématu projektu: <https://heraldica.hypotheses.org/5058>. Modelovým příkladem může být známá heraldická galerie na hradě ve Wiener Neustadtu, zhotovená na objednávku římského krále Friedricha III.; zahrnuje erby a znaky reálné i fiktivní a můžeme ji interpretovat jako součást široce založeného konceptu vizuální kultury římského krále (speciální práce J. Schwarz, Die Wiener Neustädter Wappenwand, in: J. Keupp – R. Schmitz-Esser edd., Neue alte Sachlichkeit. Studienbuch Materialität des Mittelalters. Ostfildern 2015, s. 141–162; o konceptu vizuální kultury Friedricha III. R. Schmitz-Esser, Friedrich III. und die Präsenhaltung des abwesenden Herrschers, Zeitschrift für historische Forschung 46, 2019, s. 575–614). – V zahraničí, stejně jako u nás se setkáme s výzdobou zahrnující i znaky sousedních a vzdálených a nejednou i fiktivních zemí, a to i v prostředí měšťanském, přejímajícím vzory z prostředí šlechtického – příklady převahou ze švýcarských měst rozebírají H.-R. Meier – S. Sommerer, o. c. v pozn. 3, s. 171–178; v českém prostředí najdeme ukázkový příklad nejen na chebské radnici, shora zmíněné, ale i v pražském domě U Zlaté lilie, kde jsou zastoupeny i postavy králů s erbovními štíty, identifikované popisy (J. Dienstbier, Neidhart's Pranks and Mural Paintings in Medieval Bohemia, Umění 65, 2017, s. 438–459, zde s. 446–448, s evidencí vybraných zahraničních analogií).

11) Reprezentativní výčty např. B. de Saxoferrato, o. c. v pozn. 5, s. 17–18; T. Hiltmann, o. c. v pozn. 9, s. 15–16. Roli heraldických reprezentací v životě středověkého člověka explicitně, a současně inspirativním způsobem odrážejí texty panovnických privilegií pro poddanská města. Součástí dispozice bývá mimo jiné povolení k užívání městského znaku, a to včetně specifikace: „tak aby již psaní purgmistr, konšel i všecka obec již psaného města Hradce toho erbu a štítu se všemi věcmi v něm vymalovanými požívali na městské pečeti, na korúhvech, na praporcích i na jiných všech městských potřebách, veselím nebo přisností učiněných“, říká se v privilegiu Vladislava Jagellonského pro Jindřichův Hradec z roku 1483 (A. Haas ed., Codex iuris municipalis IV/2. Pragae 1960, s. 245–247, č. 507; významově analogickou formulaci najdeme i v dalších privilegiích, jež se týkala městského znaku, např. v privilegiu téhož panovníka pro Krupku z roku 1478 – tamtéž, s. 184–186, č. 451). Závěrečná část by nás mohla poněkud překvapit, že přímo v panovnickém privilegiu se hovoří o „nevážném“ užití městského znaku. Zjevně i takový způsob byl ovšem legitimní a obvyklý, i když s politováním dodáváme, že

úhlu je zřetelné, že erb byl artefaktem vícevýznamovým; cesty k jeho celistvému uchopení tak současně skýtají značný potenciál pro budoucí výzkum. A jde přitom o otázky poměrně zásadní: kdo a proč erby objednával, kdo a na základě jakých podkladů je zhotovoval, v jakém vztahu byl záměr objednavatele k podobě a také umístění díla a jakým způsobem bylo reálně vnímáno – v době svého vzniku i později; jaká byla vazba mezi prostředím, v němž se heraldické reprezentace objevily a koncepty malířské výzdoby, jejichž součástí byly, atd.¹²⁾

Otázka tvůrců erbovní výzdoby všech typů představuje aspekt, který nás přivádí k meritu přítomného zamýšlení – již jen z rozsahu heraldické výzdoby všech typů (a to stále mluvíme jen o tom, co je dochováno, aniž blíže tušíme, o jakou část někdejšího stavu vlastně jde) je zřejmé, že její tvorba nemohla být vyhrazena jen specialistům (heroldům), ale pestré sociální škále tvůrců. Malířů a kameníků, ale patrně i dostatečně zručných příslušníků dalších řemesel a jejich dílen; z jakých podkladů tito lidé vycházeli, můžeme jen velmi rámcově odhadovat – na jedné straně máme před sebou rozsáhlé erbovní galerie, jejichž (primární) smysl je snadno identifikovatelný, jinde dokážeme identifikovat jednotlivé erby, ale smysl celku nám není zřejmý, a leckde ani to.

HERALDICKÝ DEKOR

V pozdním středověku představovaly erby běžný prvek vizuální kultury, přičemž erbovní štít dávno nesloužil výlučně erbům a znakům, ale jeho využití se rozšiřuje i do oblastí mimo heraldiku. To samo o sobě svědčí nejen o rozšíření, ale i o oblibě erbovního štítu jakožto „rámce vyobrazení“; svou výpověď tu nakonec má i známý fakt, že výtvarná podoba erbovních štítů podléhala dobové módě (a díky těmto proměnám bývají erbovní štítky často vítanou datační pomůckou). Erby (erbovní štítky) byly součástí škály oblíbených, možná snad až prestižních, a proto průběžně užívaných výzdobných prvků; podobně se – návazně na dobový vkus – proměňovaly i ostatní dekorativní prvky. A proto nás jen sotva může překvapit představa, že předmětem objednávky malířské či kamenické výzdoby mohlo být i jen pouhé „zhotovení heraldické výzdoby“ – iluze poplatné masovému rozšíření heraldických reprezentací a tedy jejich zakotvení v mentalitě lidí.

Právě na případy tohoto typu se zaměřujeme blíže – s vědomím hypotetičnosti či diskutabilnosti dílčích postřehů, ale současně s přesvědčením, že samotná kategorie, kterou můžeme pracovním označit jako „heraldický dekor“, své místo při interpretacích erbovní výzdoby má. Co touto kategorií, zdůrazňují pracovní kategorií, označují? Případy, kdy erbu – a to erbu reálného i fiktivního – je užito v kontextu, v němž nejen nemá postižitelný význam, a kdy současně je velmi pravděpodobné, že jej nikdy neměl. Exaktní kritéria pro klasifikaci přirozeně ani v tomto případě

neexistují (a nikdy existovat nebudou), jistá míra hypotetičnosti a individuální intuice jsou průběžně ve hře. Jde nakonec především o to, zda za adekvátnější považujeme hledání skrytých významů (a jak známo, čím déle hledáme, tím snáze nalézáme) anebo se přikloníme ke zdánlivě prostému závěru, že erb či sestava erbů skrytý význam či významy nemá; s dodatkem, že v některých případech můžeme k takovému závěru dospět téměř s jistotou.

Dekor – ve zcela obecném smyslu téměř libovolně uplatnitelného a multiplikovatelného výzdobného prvku – mohl mít celou řadu podob. Ať již máme na mysli geometrické, rostlinné či zoomorfní motivy (nakonec i zde bychom bez velké námahy mohli začít hledat rozličné významy), anebo interpretačně daleko zrádnější motivy figurální (krásnou ukázkou téměř nekonečného množství minimálně tušených významů mohou být diví lidé), počítaje v to i maskarony a monstra.¹³⁾ Dekorativní funkci mohla mít také iluzivní malba, často finančně přijatelná možnost, jak vyvolat zdání něčeho reálně neexistujícího (ukázkově v případě kamenických prvků), v podobném smyslu – jednoduché, rychlé a levné, a přitom působivé výzdoby – můžeme vnímat i šablonovou malbu (jež zahrnuje celou škálu dekorativních prvků – rostlinných, figurálních, geometrických apod.); obvyklou součástí výzdoby profánních i sakrálních exteriérů i interiérů od středověku byly i trojrozměrné artefakty (vedle zmíněných maskaronů např. militární prvky). Do tohoto širšího rámce spadá i heraldický dekor.

V určité pasti se tu ocitáme z hlediska terminologického – sousloví „erbovní (heraldická) výzdoba“ se užívá ve smyslu zcela obecném, tedy k označení čehokoliv, co odpovídá heraldickým výrazovým prostředkům (erby, znaky, erbovní / znakové galerie; rozšířený něm. pojem „Wappenfries“ nemá ustálený český ekvivalent); „heraldický dekor“ (event. „heraldický ornament“) jsou na rozdíl od toho pojmy, které se jeví jako vhodné označení všude tam, kde erb (erbovní štít) plnil skutečně pouze roli prvku dekorativního, aniž by byl nositelem specifického významu. Jisté úskalí tu pocítujeme z čistě jazykového hlediska – „heraldický dekor / ornament“ je ve vztahu k pojmu „heraldická výzdoba“ synonymní (což nakonec podtrhuje i angl. „heraldic decor“, franc. „décor héraldique“, ale i méně užívané něm. „heraldisches Dekor / heraldische Dekoration“); přesto se domnívám, že minimálně ve smyslu pracovní kategorie s jasně definovaným významem pojmu „heraldický dekor“ užívat lze. A to jednak s odkazem na analogie (rostlinný / zoomorfní / figurální / geometrický atd. dekor) a jednak s ohledem na málo časté užívání pojmu „heraldický dekor“ ve smyslu „heraldická výzdoba“.

KAMNOVÉ KACHLE

Ilustrativním příkladem jsou kachlová kamna, přesněji: výzdobné motivy kachlů.¹⁴⁾ Kachlová kamna nebyla v pozdním středověku záležitostí luxusu, jak dokládá celá

nevíme přesně, co konkrétně si pod tím představit.

12) Souborně T. Hiltmann, o. c. v pozn. 9; M. Metelo de Seixas – T. Hiltmann, Heraldic Decor as a Research Problem. The “Sala dos Brasões” of the Sintra Palace and Heraldry in Medieval and Early Modern State Rooms, in: T. Hiltmann – M. Metelo de Seixas edd., Heraldry in Medieval and Early Modern State Rooms. Ostfildern 2020, s. 11–25.

13) F. Šmahel, Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku. Praha 2012.

14) Souborně Č. Pavlík – M. Vitanovský, o. c. v pozn. 6, kachle s heraldickou výzdobou s. 125–156, 265–287, č. 804–1048 (rozšířené byly zemské znaky lva a orlice, erby panských rodů, méně pak již rytířských, anebo znaky měst).

řada sond. Vcelku běžně bychom se s nimi setkali i v interiérech měšťanských domů. Z našeho úhlu pohledu je podstatné především to, že škála výzdobných motivů na kachlích ve své většině nevykazuje specifické sepětí se sociálním, event. konfesním profilem objednavatele. Sonda do prostředí Jindřichova Hradce to ozřejmuje zřetelně: mezi kachli z areálu hradu (zámku) a města není v uvedeném směru prakticky žádný rozdíl.¹⁵⁾ Jedním z běžných a rozšířených prvků na kamnových kachlích byl heraldický dekor – zemské znaky, šlechtické erby, ale i městské znaky; spolu s řadou dalších motivů se uplatňovaly v prostředí šlechtickém i měšťanském, a – podobně jako ony – zjevně tvořily součást pomyslných „nabídkových katalogů“ lokálních dílen.

Jako běžný a současně z hlediska interpretačních dilemat typický příklad tu mohou posloužit kachlová kamna z doby kolem roku 1520, jež se podařilo rekonstruovat z nálezů v táborském domě čp. 308 (Svatošova ulice), zničeném při požáru města roku 1525; jeho vlastníkem (a velmi pravděpodobně i objednavatelem kamen) byl Mikuláš Vlaský ze Sionu.

Přesto není pochyb o tom, že i kamnové kachle s heraldickou výzdobou bývaly i věcí zcela konkrétní objednávky a tím také odrazem příbuzenských i sociálních vazeb, případně politických aliancí; jindy se mohlo jednat o výzdobu výrazně individuální (erb doprovázený jménem a predikátem).¹⁶⁾ Můžeme-li na straně jedné s určitostí konstatovat, že kachle s erbovní výzdobou sociální vazby mohly odrážet a v řadě případů i odrážely, je nutné připojit i druhou část věty: v tom smyslu, že v části případů je naopak prokazatelně neodrážely, resp. ani odrážet nemohly. Snad vůbec nejprůkaznějším dokladem právě řečeného je značné, až překvapivé rozšíření kamnových kachlů se znakem saského zeměpanského rodu Wettinů.¹⁷⁾ Uspokojivé vysvětlení pro rozšíření právě tohoto

Obr. 1: Pozdně gotický kachel s erbem Wettinů, Pacov (okres Pelhřimov) (Městské muzeum Antonína Sovy v Pacově; foto Š. Kolářová, 2016).

15) J. Havlíček – J. Kypta a kol., *Gotické kachle z Jindřichova Hradce*. České Budějovice 2017.

16) Příkladem naposled uvedeního typu je kachel s leskocvokským erbem a jménem objednavatele z tohoto rodu z hradu Orlíku u Humpolce, Č. Pavlík – M. Vítanovský, o. c. v pozn. 6, s. 139, 275, č. 920. Specifickou objednávku můžeme zřejmě tušit i za málo obvyklými kachli s více erby (tamtéž, s. 145–146, 280, č. 965–966).

17) Přesvědčivě tu nevyznívají „vysvětlení“ poukazující na dynastický sňatek mezi Jiřím z Poděbrad a Wettiny, stejně jako na aspekty konfesní – v tomto případě jsou navíc až do počátku 16. století ahistorické. Dosavadní interpretační pokusy sumarizují Č. Pavlík – M. Vítanovský, o. c. v pozn. 6, s. 133–134, 271–272, č. 880–883.

Počet nálezových lokalit s kachli zdobenými wettinským znakem je poměrně vysoký, postačí proto ilustrativní výběr: doloženy jsou např. z Rabštejna nad Střelou (Z. Hazlbauer, *Historické kamnové kachle z Rabštejna nad Střelou*. Praha 1995, s. 17–19), z Lipnice (F. Kocman – Z. Hazlbauer, *Stavební rekonstrukce gotických kachlových kamen na hradě Lipnici n. Sázavou, okr. Havlíčkův Brod*, *Archaeologia historica* 27, 2002, s. 499–519, zde s. 506–507), z tvrže v Chanovicích (M. Tetour, *Pozdně gotická a goticko-renesanční kachlová kamna ze zámku Chanovice*, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 18, 2005, s. 211–283, zde s. 233–234, 251, 262, 275); varianty kachlů s wettinským znakem z Táborska eviduje R. Krajč, *Středověké kamnářství*. Výzdobné motivy na gotických kachlích z Táborska. Tábor 2005, s. 127–130.

Ke zmíněným výjimkám by mohly náležet kachle s wettinským znakem z Jindřichova Hradce, hypoteticky odrážející manželský svazek Jindřicha IV. z Hradce († 1507) s Annou Minsterberskou, dcerou Kateřiny Saské z rodu Wettinů. Ovšem i v tomto případě je užití wettinského znaku jakožto odraz konkrétní sociální vazby málo pravděpodobné. Blíže J. Havlíček – J. Kypta a kol., o. c. v pozn. 15, s. 96–98.

znaku v českém prostředí neznáme, ale s ohledem na sociální status Wettinů je evidentní, že jeho zastoupení v interiérech šlechtických, o měšťanských nemluvě, odrazem sociální ani jiné vazby být nemohlo (až na naprosto ojedinělé výjimky, a i to jen teoreticky). Je proto více než pravděpodobné, že wettinský znak v těchto případech nositelem významu nebyl, a v prostorách šlechtických i měšťanských interiérů, v nichž se vizuálně uplatňoval, představoval pouhý heraldický dekor. Analogický mechanismus platil i v případě ostatních (reálných) erbů, jež za určitých okolností byly pouhým heraldickým dekorem – rozdíl oproti Wettinům je pouze v tom, že v jiných případech hůře odoláváme pokušení hledat skryté sociální vazby (zde je možno – za všechny ostatní – odkázat na shora uvedený modelový případ kamen z táborského domu čp. 308).¹⁸⁾

18) I v obecné rovině je v této souvislosti zcela legitimní otázka, vztahující se konkrétně k erbů pětilisté růže, „zda – podobně jako v případě celé řady dalších heraldických motivů – nebyla vítkovská růže aplikována na stěnách kamen jako čistě výzdobný prvek bez hlubšího politicko-sociálního významu“; J. Havlíček – J. Kypta a kol., o. c. v pozn. 15, s. 162.

Ilustrativní je konečně i pohled na jediné erbovní znamení, souvislosti a způsoby jeho prezentace v delším časovém horizontu, a to konkrétně na kamnových kachlích s erbem pánů z Pernštejna. Hlava zubra s houžví v nozdách u nás patří – spolu s pětistlou růží – k vůbec nejrozšířenějším středověkým šlechtickým erbům. Na kachlích zachytíme pernstejnský erb ve více variantách: jednoduchý i zdvojený, se štítonošem, v kvadrilobu atd. V některých případech jde prokazatelně o odraz příbuzenských vazeb (erby Pernštejnů a jejich manželék), jindy je výklad méně jasný (z hradu v Českém Krumlově cca z druhé poloviny 15. století pochází kachel se šesti erby, vprostřed je rožmberská růže, okolo erbovní znamení rodů z Pernštejna, z Boskovic, z Cimburka, z Lomnice a ze Šternberka) anebo prakticky nemožný: např. na kachli z Potštejna (kolem 1500) je v poli kachle rozkřídlená orlice – z nápisu lze přečíst *worlic* – a v rozích čtyři erby: pernstejnský, šternberský, ronovský – ostrve a okřídlená ryba – páni z Bergova (?). Nelze popřít, že erby jsou to reálné, ovšem s vysvětlením, proč se objevily právě na tomto místě a v této sestavě je to daleko problematičtější; výklad na heraldický dekor, složený z reálných erbů, jež ale nebyly v daném případě nositeli významu, je jednou z možností. Ještě pravděpodobnější je taková interpretace v případě kachle z hradu Rýzmburka (východní Čechy), kde je zubr s houžví v nozdách těsně obklopen celou řadou dalších výzdobných prvků (lilie, růže, šestihrotá hvězda, půlměsíc apod.) – teoreticky tu lze operovat symbolikou těchto figur, je však otázka, zda to není hledání neexistujícího; analogického typu je i kachel s kolčím štítkem s naprosto imaginární výzdobou – hlava zubra s houžví v nozdách, mezi rohy šestihrotá hvězda a po straně heraldicky vpravo slunce, vlevo půlměsíc (kolem 1500, v daném případě není ani jisté, odkud kachel pochází – snad z Vamberka?). Erb pánů z Pernštejna – tedy odraz zaujetí pro heraldické reprezentace – najdeme i na kachli, kde jsou zachyceni muž a žena z profilu a jejich těla se mění v dlouhý zakroucený ocas, a erbovní štítek je umístěn mezi nimi (Jičín, 2. polovina 16. století). I k takovým případům najdeme analogie; pokoušet se hledat „skryté významy“ tu jistě lze, a snad i „nalézat“; neméně hypotetická, ba snad pravděpodobnější je jejich interpretace ve smyslu heraldického dekoru; nakořik tu případně můžeme mluvit o *nevážném* využití erbu, o němž se hovoří ve shora citovaných Vladislavových městských privilegiích, je taktéž otázka.¹⁹⁾

Na kamnových kachlích bychom se běžně setkali s celou řadou dekorativních prvků, za nimiž nemáme potřebu hledat skryté významy, ale vnímáme je prostě jako výzdobný prvek. Erbovní štítky s figurami ve stínkách cimbuří (a nešlo jen o šlechtické erby, ale zřejmě i o fiktivní městské znaky), jež samo o sobě bylo jedním z oblíbených dekorativních motivů, jsou rovnocenné ostatním typům

19) Č. Pavlík, Pernštejnský zubr na kamnových reliéfech – katalog dosud známých zobrazení, Časopis Společnosti přátel starožitností 121, 2013, s. 22–44, kachel z Českého Krumlova s. 33, č. 26 + s. 34, obr. 11.2, obecná interpretace ve smyslu politické aliance s. 40; kachel z Potštejna s. 32, č. 21 + s. 32, obr. 9.2; kachel z Rýzmburka s. 32–33, č. 24 + s. 33, obr. 10.3; kachel z Vamberka (?) s. 32, č. 22 + s. 33, obr. 10. 1. Snad poněkud nadsazený je závěr: „Shrňme-li jednotlivé významy, získáme obraz rodové glorifikace, za kterou lze rovněž tušit touhu po odvrácení zlých událostí“ (s. 40), kdy pouze v posledním zmíněném případě autor připouští, že jde o dekor, odrážející úpadek heraldiky (s. 40).

Obr. 2: Goticko-renesanční římsový kachel, bez lokalizace. Kamnové kachle nabízejí z hlediska spektra dekorativních prvků snad vůbec nejkomplexnější svědectví. Ojedinelé nejsou případy, kdy se na ploše jediného kachle objevilo takových prvků hned několik. V daném případě je oblíbený motiv cimbuří kombinován s erby ve stínkách; pod nimi nápodoba písma, geometrický a rostlinný dekor (Polabské muzeum Poděbrady; foto Š. Kolářová, 2019).

dekoru, který se v těchto specifických ploškách objevuje: ať již jde o písmena, resp. znaky písmena imitující nebo minimálně jimi inspirované, rostlinný dekor, rozličné ornamenty, ba dokonce i kružbový dekor. Heraldickým dekorem jsou také erby, jež vnímáme jako heraldické zvláštnosti, erby neurčené – a přitom vlastně neurčitelné. Jejich posuzování z pozic heraldiky se tak vlastně mýjí s podstatou věci: šlo o heraldický dekor, a nezáleželo tedy na tom, že erb v dané podobě reálně neexistuje. Svědectvím o stále též – tedy erbech užitých ve smyslu dekoru – je konečně i kachel s hladkým (prázdným) erbovním štítkem, nad nímž je helm a fafrnochy: i zde šlo o pouhou iluzi „erbu“ (analogické případy budeme moci připomenout i v souvislosti s výzdobou křtitelnic).²⁰⁾

HERALDICKÝ DEKOR V KOSTELNÍCH INTERIÉRECH: TESANÝ I MALOVANÝ

V sakrálních prostorách zachytíme erby a znaky v širokém sociálním rozptylu – od zemských znaků přes šlechtické erby až po znaky měst, cechů i jednotlivých měšťá-

20) Ilustrativní průřez motivů výzdoby na stínkách Č. Pavlík – M. Vítanovský, o. c. v pozn. 6, s. 294–296, č. 1101–1124; kachle s nápodobou písma s. 184–185, 314–315, č. 1321, 1325–1333, erby na stínkách č. 1326, 1328, 1329, ale též např. s. 263, č. 788–791; s. 271, č. 873, 874; městské znaky J. Havlice – J. Kypta a kol., o. c. v pozn. 15, s. 164, 171 (ze znaků existujících by šlo nejspíše o znak žatecký, patrně jde však o obecný typus); erby – domněle heraldické zvláštnosti Č. Pavlík – M. Vítanovský, o. c. v pozn. 6, s. 148–150, 281–282, č. 982–998 (podoba některých erbů je tak překombinovaná a vzdálená základním pravidlům jejich tvoření, že fiktivnost takovýchto štítků je zjevná na první pohled); erb s prázdným štítkem *tamtéž*, s. 281, č. 986.

nů. Nacházíme je také na křtitelnicích.²¹⁾ Podobně jako kamenné kachle nabízejí i křtitelnice celou škálou specifických výpovědí k otázce heraldického dekoru. Vývojově starší jsou křtitelnice kamenné – v českém prostředí jsou doloženy od počátku 13. století, prošly vývojem od jednoduchých širokých mís na masivní noze až k subtilnějším polygonálním kalichům; v té souvislosti se na jejich vnějších stěnách začíná objevovat dekor. Jsou problematičtěji datovatelné: výzdoba je datační oporou jen v malém procentu případů, často prostý tvar křtitelnic neumožňuje využít ani stylovou analýzu (a datace přímo na křtitelnicích je naprostá výjimka). Navíc vykazují diametrálně odlišné kvality uměleckořemeslného provedení, jsou různých tvarů (kruhového/oválného i polygonálního) i výzdoby – od prostých nezdobených kalichů až po díla vysoce hodnotné kamenické práce, mající svůj pendant v případě sanktuářů či okenních a dveřních ostění. Podobně jako ostatní kamenická díla bývají i křtitelnice anonymní, ba ani kamenické značky (opět až na výjimky) na nich nenajdeme. (Cínovým křtitelnicím, které se objevují od 15. století, se věnovat nebudeme.)²²⁾

Stejně jako samotné provedení, velmi variabilní je i výzdoba kamenných křtitelnic.²³⁾ Křtitelnice s heraldickou výzdobou nejsou v souboru českých gotických kamenných křtitelnic zastoupeny výraznými počty, ale současně nejsou nijak ojedinělé, a zvláště v některých regionech se vyskytují nápadně častěji než jinde (zjevně poplatně zaměření lokálních dílen, případně obvyklému mechanizmu napodobování vzorů v lokálních mikrosvětích).²⁴⁾ Pozornost poutají jak samy o sobě, tak i jako součást spektra heraldických médií, která se v sakrálních prostorech uplatňovala – nejen na křtitelnicích, ale i na votivních malbách a obrazech, na náhrobnicích a ostat-

ních funerálních památkách, ale také v klenbě (svorníky) i na dalších kamenických prvcích (např. sanktuáře, ostění), a ovšem i na vitrážích, dochovaných jen zcela ojediněle. Tak jako kdekoli jinde měly i zde erby roli identifikačních a současně zástupných symbolů svých nositelů, byly formou jejich „zpřítomnění“ v daném prostoru. Jako stěžejní se proto jeví identifikace (nositelů) erbů a jejich zakomponování do kontextu historického vývoje dané stavby či instituce – ve smyslu rekonstrukce sociální sítě, liturgického provozu (zádušní mše apod.), stejně jako funkce kostela jakožto nekropole.²⁵⁾ Ve srovnání s jinými heraldickými médii (především nástěnnou malbou) mají křtitelnice výhodu úplného dochování někdejšího stavu – prakticky ve všech případech víme, kolik bylo na obvodu kalicha štítků a pokud se nejednalo o štítky hladké, jsme schopni identifikovat (minimálně popsat) i figury; pokud erbovní galerie na křtitelnici byla odrazem sociální sítě kostela (potažmo donátorů křtitelnice), jeví se jako oprávněné předpokládat vysokou míru komplexnosti z hlediska výpovědi o skladbě tohoto okruhu.

V případě erbovní výzdoby v sakrálních prostorech se možnosti interpretace komplikují – více než kde jinde tu do hry vstupují interpretace figur v erbovních štítcích jakožto náboženských symbolů. Potíž je v tom, že jejich identifikace bývá z naší strany do značné míry arbitrární – poté, co selhaly možnosti heraldiky (a to namnoze založené na pouhém mechanickém přiřazování erbovních figur jejich nositelům, bez hledání odpovědi na otázku, proč jsou na konkrétním místě zastoupeny), vypomůžeme si náboženskými symboly. Tyto – ať už reálné či domnělé – se na štítech nejednou objevují v podobě, kdy ani nemáme jistotu, (ne)jde-li o heraldickou figuru, resp. její nápodobu. Ovšem zalistujeme-li příslušnými kompendií, chce se téměř říci, že s trochou dobré vůle můžeme jako náboženský symbol vyložit téměř cokoli; výklad řady znamení navíc bývá natolik bezbřehý, že nečiní obtíže jednotlivé symboly zakotvit do obecného náboženského rámce a tím „vysvětlit“ jejich smysl.²⁶⁾ Přijmeme-li, že část figur v erbovních štítcích představuje náboženské / liturgické symboly, musíme současně konstatovat, že se na křtitelnicích objevují v kolísajících počtech i proměnlivých sestavách, nezřídka pak nejsou zastoupeny vůbec. Jednotný princip, ba ani rámcové zákonitosti ani v tomto směru neexistovaly.

Jak uvedené interpretační přístupy vypadají v praxi, může ilustrovat několik následujících modelových případů – vztahují se k heraldické („heraldické“) výzdobě gotických kamenných křtitelnic. Těžiště zájmu leží na pomezí jižních a jihozápadních Čech (v oblasti rámcově vymezené Horažďovicemi a Milevskem na severu a Vimperkem a Prachaticemi na jihu), byť poplatně aspektu do značné míry druhořadému, totiž stavu dochování: jak souboru křtitel-

21) K účelu křtitelnic např. A. Mudra, Drobná architektura v kostelním interiéru: místa liturgie, jejich typy a funkce, in: K. Kubínová – K. Benešová edd., *Imago, imagines. Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století I.* Praha 2019, s. 92–103, zde s. 101.

22) Křtitelnice samy o sobě nejsou námětem přítomného textu – postačí tu odkázat na aktuální, dosti obsáhlou studii R. Lavička, *Středověké kamenné křtitelnice ze 14. až 16. století na jihu a jihozápadě Čech. Typologie, tvarosloví, výzdoba, Průzkumy památek XXX*, č. 1, 2023, s. 3–74 (studie je opatřena bohatou fotografickou dokumentací všech pojednávaných křtitelnic; součástí je i příslušná bibliografie, včetně základních titulů srovnávací literatury zahraniční – s. 4); ani otázky heraldické výzdoby křtitelnic autor (resp. autor společně s V. Červenkou – viz s. 34, pozn. 132) neponechávají stranou, a zvláště pak takové případy, kdy erby interpretují jako odraz sociálních vazeb; interpretace heraldické výzdoby křtitelnic dílem vychází z dosavadní literatury, částečně rozpracovává již dříve vznesené hypotézy týkající se identifikace erbů, v některých případech se pak autoři přiklání k výkladům erbů / znaků v kontextu náboženském / liturgickém; evidovány jsou i křtitelnice s prázdnými erbovními štítky. Z pohledu „heraldického dekoru“, ať už označovaného jakkoli, výzdobě křtitelnic pozornost věnována není.

23) Základní typy výzdoby křtitelnic z oblasti jižních a jihozápadních Čech R. Lavička, o. c. v pozn. 22, zvl. s. 26–64 (heraldická výzdoba s. 26–58).

24) Ani ve středoevropském měřítku nebyla heraldická výzdoba křtitelnic příliš rozšířena – reprezentativní vzhled nabízí evidence typů výzdoby křtitelnic v katalogu, jež zpracovala S. Schlegel, *Mittelalterliche Taufgefäße. Funktion und Ausstattung*. Köln – Weimar – Wien 2012 – z více než 1700 křtitelnic jsou erby zastoupeny na 36 (cca 2 %), počítaje v to i případy (poměrně nečetné) prázdných erbovních štítků; s ohledem na povahu evidence zůstává stranou interpretace erbů, šlo-li o zástupné symboly konkrétních osob / rodů, případně znaky měst, klášterů apod., anebo o heraldický dekor.

25) Oprávněná je tak např. následující formulace (citovaná za všechny ostatní analogického vyznění): „*Erbovní štítky mohly patřit nejen donátorům či příslušníkům farnosti a symbolizovat tak lokální církev, ale také vrchnosti, která garantovala obci farní a jiná práva*“; A. Mudra, o. c. v pozn. 21, s. 101.

26) L. Vrtel, *Heraldické symboly čiže prebohato ilustrovaná príručka na rozpoznávanie skrytých významov erbových znamení, a tiež poučujúca o spôsoboch heraldického vyjadrovania rozličných cností v erboch*. Bratislava 2014; *týž*, *Heraldica Sanctorum čiže slovné, ale tiež obrazové poučenie o heraldickom vyjadrení Najsvätejšej Trojice, Panny Márie, ako aj o zobrazovaní a rozpoznávaní jednotlivých svätcov v erboch*. Bratislava 2016.

nic, tak v tomto rámci i zastoupení křtitelnic s heraldickou výzdobou, které je v uvedené oblasti výrazně vyšší, než jak vyplývá z letmých sond pro ostatní části země.

Na úvod bližší pohled na dvojici křtitelnic z lokalit ležících severozápadně, resp. severně od Strakonice, vzdušnou čarou navzájem vzdálených zhruba 16 kilometrů – z kostela sv. Petra a Pavla v Horažďovicích a kostela sv. Martina v Radomyšli. Křtitelnice, jejichž datace spadá nejspíše do pozdního 14. století či raného 15. století, spojuje právě jejich heraldická výzdoba v pásu lemujícím obvod kalicha v jeho horní části; tato souvislost byla zřejmá již staršímu bádání. V pásu při horním okraji kalicha křtitelnice v Horažďovicích je umístěno 12 štítů. Na třech štítech je šestihrotá hvězda, a to ve dvojím typu provedení, na dvou pětistá růže, na dalších dvou tlapatý kříž. Figury na zbývajících pěti štítech jsou zastoupeny již jen jednou: polcený štít, štít se znamením připomínajícím měšťanský merk (eventuelně kamenickou značku), štít se střelou hrotem dolů, štít se stoupajícím půlměsícem a konečně štít se zvýšeným břevnem. Jaká je interpretace? Snad nejméně násilná je v případě křížů – výklad na johanity má v Horažďovicích svou logiku (zdejší fara byla řádu po staletí inkorporována); střelu v nezvyklé poloze hrotem směřujícím dolů lze spojit s („nepominutelnými“) Bavy ze Strakonice jen za podmínky, že si pomůžeme (málo pravděpodobným) nepochopením kameníka, který erb vytesal naprosto chybně, případně jinými sotva podložitelnými konstrukcemi. Potíž poněkud jiného druhu přichází u dalších štítků: spojit pětistá růže s Vítkovci (pány Rožmberky a pány z Hradce) a tzv. šestihroté hvězdy s pány ze Šternberka se sice nabízí na první pohled, ovšem současně tento postup jen dokumentuje pracovní metodu. V rámci (domněle) identifikovaného erbovního znamení hledáme osoby, jež by snad mohlo zastupovat, a dosazujeme do výsledku. Proč je tzv. šestihrotá hvězda zastoupena hned třikrát (navíc ve dvou různých provedeních – třebaže odchylka ve tvaru není příliš velká, navíc došlo později k natření barvou, která různou měrou stírá detaily), proč jsou tlapaté kříže dva a „bavorovská“ střela jen jediná? – je jen výběr ze škály otázek, na které přijatelnou odpověď už lze sotva zkonstruovat; a to zcela stranou ponecháváme další čtyři štíty (vyjma polceného štítu svým provedením přinejmenším neobvyklé).²⁷⁾

Podívejme se nyní na křtitelnic radomyšlskou – šestnáctibokou, částečně zapuštěnou do zdi kostelní před síně.²⁸⁾ Viditelných je proto jen devět štítků – s figurami

²⁷⁾ F. Skřivánek, Rytíři svatého Jana Jerusalemského u nás. Praha

²⁸⁾ 1998, s. 43 (ukázkou dosazování do výsledku jsou např. úvahy nad vazbou dvou erbů pětistá růže k Joštovi z Rožmberka a Jindřichovi z Hradce – přitom erby ostatních strakonických velmistrů chybějí); Skřivánekův výklad (na základě prvního vydání téže publikace z roku 1995) přejímá B. Nechvátal, Středověká křtitelnice v Radomyšli u Strakonice, Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 34, 1997, s. 253–257, zde s. 254. Erb střely bývá i nadále spojován s Bavy ze Strakonice; např. J. Havlice, Středověké dlaždice z kostela sv. Mikuláše v Boleticích, Památky jižních Čech 3, 2010, s. 71–86, zde s. 83. Nejnověji R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 29, 44–45; s opatrnou datací do doby johanitského generálního převora Jindřicha z Hradce, v úřadu od 1401; interpretace „bavorovské“ střely: „Střela obrácená dolů snad poukazovala na zakladatele, vymřelý rod Bavorů ze Strakonice, neboť ti užívali wedenou heraldickou figuru položenou diagonálně, ale špičkou nahoru“.

²⁸⁾ F. Skřivánek, o. c. v pozn. 27, s. 45; B. Nechvátal, o. c. v pozn. 27, totéž též, Heraldika středověké křtitelnice v Radomyšli u Strakonice, Heraldika a genealogie 30, 1997, č. 3–4, s. 181–188; S. Kotlířová,

latinského kříže, kotvy (?), střely hrotem svisle vzhůru, helmu s rohy s latinským křížem na čele, pětihroté hvězdy, dále pak tři břevna pokosem, čtvrcený štít, kosmo šachovaný štít a štít se čtyřlístou rozetou. Dalších sedm štítů je běžnému pohledu skrytých – rohy, tlapatý kříž, oslí hlava (?), kružba, zkřížené ostrve, tlapatý kříž, pětistá růže. Latinský kříž a kotvu bychom mohli vykládat jako křesťanské symboly, dvojí tlapatý kříž ve vztahu k řádu johanitů, a pokud jde o figury, jež jsou považovány za erby, pak zdánlivě jednoznačná je střela (Bavorové ze Strakonice), erb s helmem s rohy vyložil O. Fibich na Štěpána z Březnice, erb s rohy na vladky z Kladrubec, osla na Konráda ze Lnář a ostrve na Anežku z Březnice. Hvězda – a to pětihrotá – je ve Fibichově pojetí hvězdou Panny Marie, ve starší literatuře našla svou nositelku v Markétě ze Šternberka, vdově Viléma ze Strakonice († 1359), jež měla v Radomyšli své vdovské sídlo (šternberská hvězda mívala osm, méně často i jen šest hrotů; pět nikoli); analogickými hypotézami bychom mohli operovat i v případě hvězdy na svorníku v klenbě jižní boční lodi (tato je sice šestihrotá, ovšem ani tentokrát výklad na erbovní znamení nepřesvědčuje – například podobné je provedení této šestihroté hvězdy, anebo také šestilísté květiny tomu, co vidíme na křtitelnici horažďovické). S dalšími figurami si nevíme rady vůbec (několik erbů má geometrický dekor, pětistá růže může být buď erb, nebo liturgický symbol – mariánský, kvítky růže se spojují někdy i s Kristem a jeho ranami apod.); paušální východisko, že erby jako celek se vztahují ke šlechtickým rodům z oblasti, resp. manům Bavorů ze Strakonice, je sotva udržitelné i jen jako hypotéza.

Datace křtitelnice je – jako ve většině ostatních případů – problematická, třebaže v literatuře kolísá jen v rozpětí několika desítek let; nejnověji ji R. Lavička klade – s odkazem na výtvarnou podobu heraldické výzdoby – nejspíše k počátku 15. století, ve starší literatuře bývá vznik křtitelnice zasazován do kontextu obnovy kostela za faráře Beneše. V Radomyšli je doložen v letech 1372–1388 a v odpustkové listině z roku 1388 (nepochybně dle Benešova vlastního podkladu v žádosti o odpustky) se výslovně uvádí, že „pro magna parte sumptibus eandem ecclesiam de novo construxit ac multis ornamentis decoravit ad gloriam et honorem omnipotentis dei et sanctorum eius multipliciter decoravit“, načež následuje výčet svátků, o nichž mají být návštěvníci kostela účastni 40-denních odpustků.²⁹⁾ Ve smyslu hypotézy považují vznik křtitelnice právě v tomto rámci za logický a pravděpodobný, ovšem je zjevné, že opora pro bezpečnou dataci – tuto či jinou – neexistuje; hypotetické jsou nakonec i datační úvahy odvozené z podoby pečeti již zmíněného převora Jindřicha z Hradce – „růže, heraldsky kříž a kotva“. Podobně hypotetické jsou i iden-

Bavorové erbu střely. České Budějovice 2004, s. 134–135 (autorka klade uvedenou stavební etapu do let 1372–1378); nejnověji M. Svoboda, Páni ze Strakonice. Vládcí Prácheňska a dobrodinci johanitů. Praha 2010, s. 252–254 (tamtéž i o křtitelnici horažďovické). Jako jediný publikoval výzdobu všech šestnácti polí O. Fibich, Rytíři svatého Jana aneb duše jihočeské krajiny kolem Radomyšle. Písek 2005, obr. s. 204; překresba R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 43, č. 8, doprovodný výklad s. 200–208. Fibichův text je však populární, v řadě ohledů nepodložený, ba nepravděpodobný; nejnověji R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 29, 53–55 (tamtéž blíže i o možné souvislosti výzdoby křtitelnice s podobou pečeti Jindřicha z Hradce).

²⁹⁾ Národní archiv (dále jen NA) Praha, ŘM – L, i. č. 2161; digitalizát listiny http://images.monasterium.net/img/CZ-NA-I/RM/NA-RM_13800216_2161_r.jpg.

tifikace části erbů – ani v případech, kdy jsme schopni dané figury v regionu zachytit, nevíme nic o důvodech a souvislostech, v nichž se na křtitelnici objevily; a i kdybychom připustili, že jde o příslušníky sociální sítě kostela, unikl by nám klíč výběru (a stále pak i smysl a „logika“ většiny ostatních erbů). K tomu dodejme, že k sociální síti kostela prokazatelně náleželi např. vladykové z Nebřehovic (a jejich příbuzní z Miloňovic a Budkova), jak svědčí donace učiněná roku 1373; z jejího znění mimo jiné plyne, že někteří příslušníci rodu Nebřehovických dokonce byli v kostele i pohřbeni a sloužilo se za ně záduší.³⁰⁾ Jejich erb ovšem na křtitelnici hledáme marně.³¹⁾

Z bližšího pohledu na heraldickou výzdobu dvojice křtitelnic – horažďovické a radomyšlské – lze vyvodit dílčí shrnutí. Je nepravděpodobné, že by erbovní štítky na křtitelnicích byly odrazem sociální sítě kostela ani jakékoli jiné sestavy osob či rodů; někdy s jistotou ani nevíme, zda jde o erbovní znamení či liturgický symbol – i v tomto bodě si vypomáháme ryzími hypotézami. Připustíme-li, alespoň jako další z hypotéz, že mohlo jít o heraldický dekor, není tím v nejmenším popřeno, že mohl být inspirován reálnými erbovními znameními (ba naopak je to pravděpodobné), a k některým figurám skutečně není složité nalézt rody, v jejichž erbu se nacházely. Mnohem obtížnější, ba nemožné, je ovšem vyložit smysl zastoupení erbů těchto rodů v konkrétních souvislostech; výklady bývají nejen krkolomné, ale (snad především) nedůsledné, poplatné metodě dosazování do výsledku. Řada figur je ovšem problematická i v této základní rovině – a tak některé z nouze „upravíme“ do podoby, která již je interpretovatelná (především „bavorovská“ střela, i když ani na jedné z křtitelnic neodpovídá její sklon; podobně jako i „šternberská“ hvězda – o pěti i šesti hrotech, navíc na horažďovické křtitelnici zastoupená dokonce třikrát).³²⁾ A ostatek, kde si ani tak nevíme rady (a zvláště na křtitelnici radomyšlské je takových figur poměrně mnoho), přeneseme do roviny všeobjímající hypotézy (manové Bavorů ze Strakonice), event. náboženských symbolů. Uniknout by nám konečně neměla ani preference jednoduchých figur, zjevná nejen v případě dvojice blíže probíraných křtitelnic, ale představující jeden z charakteristických rysů výzdoby kamenných křtitelnic obecně – bude o tom řeč ještě v následujícím.

Poněkud ve stínu zmíněné dvojice křtitelnic zůstávají další, analogické typem výzdoby a do značné míry také základními směry výpovědi; povšimneme si jich již jen stručněji – i proto, že v literatuře nedošly bližší pozornosti, není tedy důvod (vlastně ani možnost) se vyrovnávat s dosavadními interpretacemi. Je zřejmé, že samotná identifikace erbovního znamení ve smyslu určení rodu či rodů, jež byly jeho nositeli, bývá do značné míry mechanická a tím i relativně jednoduchá (samozřejmě mluvím o tom procentu případů, kde takové ztotožnění je vůbec možné), naproti tomu vyložení erbů ve smyslu odrazu sociální vaz-

by daleko problematičtější, resp. často nemožné.

Obecně přitom platí, že čím méně erbů na křtitelnici je, tím je šance na alespoň hypoteticky přijatelnou interpretaci vyšší. Příkladem může být křtitelnice z kostela sv. Mikuláše v Lažišti, kde v polích vedle sebe figurují jak erby, tak i další symboly: pelikán krmící mláďata, lipové listy, vedle je štít s břevnem (vykládaný na erb Zikmunda Hulera, † 1405, ale podobný erb by snad bylo z okruhu lokálních rodů možné přiřadit i Budkovským), další pak je rozeta.³³⁾ V nedalekém kostele sv. Maří Magdalény ve Svaté Maří se také setkáváme s heraldickou výzdobou, která může odrážet lokální sociální sítě, stejně jako jen vykazovat inspiraci erby z regionu. Křtitelnice je desetiboká a nese čtyři štíty s erby – vodorovné břevno (Budkovští z Budkova), dva klíče (Nebřehovičtí), kapr (z Čestic) a vedle toho kolo (Kocové z Dobrše?), či spíše jen geometrický tvar ve štítu (?). Věnujeme-li pozornost dekorativním prvkům, zaujme nás v tomto případě i značnou měrou neobvyklé uplatnění kružbového dekoru ve všech polích – a to i v polích se štíty.³⁴⁾

Jen ojediněle je erbovní výzdoba křtitelnic z hlediska interpretačního nepochybná (příkladem ze 14. století může být křtitelnice z kostela sv. Dominika ve Strunkovicích nad Blanici, kde čtyři erby – manželský pár Jan z Rožmberka a Eliška z Halsu a jejich matky – křtitelnici současně datují do 70.–80. let), hypotetických případů je daleko vyšší procento.³⁵⁾ K těm pravděpodobnějším mezi nimi náleží dvojice shora zmíněných (Lažiště a Sv. Maří), příkladem daleko méně pravděpodobné interpretace je dvojí erb střely (odlišného provedení, navíc nikoli v erbovním štítku) na křtitelnici v kostele Nanebevzetí Panny Marie ve Štěpánovicích na Třeboňsku (1515); i kdybychom oba erby z nouze vyložili na erbovní znamení Bavorů ze Strakonice i dalších rodů, jež byly nositeli tohoto erbů, jejich vazba ke Štěpánovicím stále zůstává nejasná. Štěpánovická křtitelnice ovšem nabízí pozoruhodná svědectví o obecných mechanismech zhotovení výzdoby křtitelnic: dokládá jednak, že střela – rozšířená heraldická figura – byla součástí škály výzdobných prvků (což v daném případě podtrhuje absence štítu), dále na bocích křtitelnice figuruje latinský kříž, dvojice geometrických symbolů nápadně připomínajících kamenické značky či měšťanské merky a vedle toho geometrický symbol ve tvaru písmena H (zda tu mělo jít o nápodobu litery či jen jednoduchou cestu k vyplnění pole, těžko soudit). Velmi nezvyklá je konečně datace (1515) – jednak proto, že datace se na kamenných křtitelnicích objevují jen ojediněle, a neméně i tím, že je vzhůru nohama. Lákavá je hypotéza, že kameník měl předlohu, které ovšem nerozuměl, a tudíž nepostřehl, že ji reprodukoval obráceně.³⁶⁾

30) NA Praha, RM – L, i. č. 2159; digitalizát listiny: http://images.monasterium.net/img/CZ-NA-I/RM/NA-RM_13730206_2159_r.jpg.

31) M. Svoboda, o. c. v pozn. 28, s. 252–254 se v případě obou křtitelnic opatrně přiklání k výkladu, že jde o erby klientelských okruhů, případně sociálních sítí v oblasti, ovšem s tím, že věc je třeba dále zkoumat (pokud vůbec prameny studium v tomto směru dovolí).

32) Z pětihraté „šternberské“ hvězdy se snadno může stát pětilistá „rožmberská“ růže (srov. https://www.muzeum-st.cz/resources/files/clanky/rozemberkove_2011_verze2.pdf, v komentáři k fotografii radomyšlské křtitelnice).

33) F. Mareš – J. Sedláček, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Prachatickém*. Praha 1913, s. 100–102; A. Sedláček, *Atlasy III*, o. c. v pozn. 6, s. 88–89, tab. 41 b; komentář tamtéž, s. 473, pozn. 486, ovšem jindy je Huler uváděn s erbem zkřížených seker (tamtéž, s. 261); R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 43, č. 6; s. 49.

34) V. Fährnich, *Jihočeské křtitelnice*, Památky archaeologické 28, 1916, s. 122–123, 158–159, zde s. 158; F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 33, s. 135–136; R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 29, 51–52. Hypotetickou atribuci erbů kola Kocům z Dobrše doplnil R. Š.

35) J. Soukup, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Píseckém*. Praha 1910, s. 319; s. 321, obr. 348; A. Sedláček, *Pýcha...*, o. c. v pozn. 6, s. 55; *týž*, *Atlasy...* III, o. c. v pozn. 6, s. 211; R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 37, č. 3; s. 39.

Obr. 3: Křtitelnice v kostele sv. Maří Magdalény ve Čikyni (okres Prachatic). Po obvodu je vytesáno devět erbovních štítků, z nichž čtyři jsou hladké a na pěti se objevuje heraldický dekor, a to koncipovaný geometricky; břevno pošikem, pilořez, klín, polcený štít, břevno (foto R. Lavička, 2016).

Řadu analogických případů, jež jen s dílčími odstíny rámcově ilustrují stále totéž, by bylo možné dále rozšiřovat. Připojím jen několik z nich. Šestnáctibokou křtitelnici, jejíž obvod lemuji štítky se znameními částečně vycházejícími z reálných erbů, najdeme v kostele sv. Bartoloměje v Chrástanech. V pásu s erbovní výzdobou se střídají růže s dalšími běžnými náměty (hvězda, kříž, břevno, koruna). Že by šlo o sestavu erbů, jejichž nositelé náleželi k sociální síti kostela, můžeme prakticky vyloučit; i na tomto místě jistě lze k jednotlivým motivům přiřadit jejich náboženské významy, ovšem podobný výklad není o nic přesvědčivější než „přímočará“ interpretace na heraldický dekor.³⁷⁾ Anebo výzdoba křtitelnice v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jiníně. Některá z erbovních znamení (růže, hvězda) v pásu erbů bychom sice (teoreticky) byli schopni atribuovat některým rodům z oblasti, stále by ale zbývalo vysvětlit pozadí těchto vazeb. V jiných případech je ovšem i tak zjevné, že o erby nejde: ukázkově květ o pěti, resp. spíše deseti okvětních plátcích (v pěti srostlých dvojicích, jež snad měly být míněny jako vždy jediný list). Nápadné je navíc i vícenásobné uplatnění téhož prvku – šestihrotá hvězda a heraldická lilie. Je zřejmé, že i zde jde o heraldiku obecnou, resp. erbovními znameními inspirovaný (lokální) dekor, k jehož stereotypním charakteristikám náleží jak preference jednoduchých tvarů, tak i multiplikace těchto figur do více štítků.³⁸⁾

Některé křtitelnice nabízejí doslova směs různých motivů, často méně obvyklých či téměř unikátních. Příkla-

dem může být křtitelnice z kostela sv. Petra a Pavla ve Zdikovci s kombinací figurálního, resp. převahou zoomorfního, a geometrického dekoru. Zachytíme zde pětistou růži (jejíž výklad se může rozbíhat několika směry), ve čtyřech polích analogicky, nikoli však identicky provedené figury neidentifikovatelných zvířat (koním ne zcela podobných, na jednom ze zvířat nicméně sedí jezdec; provedení téměř upomíná na zoomorfní výjevy v šablonové malbě), a vedle toho dekor inspirovaný motivem kružeb.³⁹⁾ Prolínání škály motivů heraldických i ostatních zachytíme na křtitelnici z kostela sv. Jakuba Většího v Boršově nad Vltavou: „1. vodorovné břevno, 2. M, 3. ležící půlměsíc, 4. dva listy révvové, 5. hvězda, 6. štít svisle rozpoltěný, 7. vodorovné břevno, 8. pětistá růže“. Ná-

mětová disparátnost sama o sobě ilustruje volnost, s níž kameníci zjevně k výzdobě přistupovali v případech, kdy neměli přesné zadání od objednavatele – přidržovali se spektra zavedených motivů, a to včetně heraldických (jak je zřetelně vidět na sestavě „erbů“), a v tomto rámci pak již záleželo na jejich volbě, kterou mohla určovat i jen technická (ne)náročnost (mohli bychom poukázat na trojici „erbovních“ štítků s prostým geometrickým dekorem – 2x břevno a 1x polcený štít, ale i ostatní prvky výzdoby jsou poměrně prosté).⁴⁰⁾ „Heraldické figury“ (nezasazené do erbovních štítků a tedy jako erby nikdy neinterpretované, ale z hlediska dekorativní výzdoby stěn křtitelnic ilustrativní) nacházíme např. na křtitelnici v severní boční kapli v kostele sv. Maří Magdalény v Černici. Pospolu tu figurují motivy inspirované kamenickými díly (kružbové motivy ve tvaru jeptišky, oslího a kruhového obloučku ve vrcholu) i heraldickými motivy (figura střely), ale nechybí ani kopí či korouhev s křížkem na vrcholu.⁴¹⁾

Při souborném pohledu na skupinu křtitelnic s heraldickým dekorem nám neunikne, že se tu nemalou měrou opakují stále tytéž prvky (motivy), heraldické, náboženské, rostlinné i ostatní – geometrické tvary inspirované kamenickou výzdobou (kružby, rozety, jeptišky apod.), méně často pak motivy zoomorfní, ojediněle i další (příkladem může být záclonkový motiv, známý možná spíše ze světského prostředí, na křtitelnici v kostele sv. Jiljí v Blanicích).⁴²⁾ Preferovány očividně byly prvky méně náročné na provedení, jednoduché, geometrické, byť i zde existují vý-

36) J. Braniš, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Česko-Budějovickém*. Praha 1900, s. 131; R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 5, obr. 5; s. 20, obr. 38; s. 58–59.

37) R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 29; s. 43, č. 3; s. 46–47, obr. 99–100.

38) Z. Hadravová, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Jiníně*. Bakalářská práce FF UK Praha 2010. Rkp., s. 39; s. 85, obr. IX; s. 108, obr. 128 b; táž, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Jiníně – představení méně známé venkovské sakrální architektury z okolí Strakonice*, *Sborník* 10, 2012, s. 96–102, zde s. 100; R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 46–48,

obr. 101–102.

39) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 33, s. 383; R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 61–62.

40) J. Braniš, o. c. v pozn. 36, s. 16 (tamtéž cit. popis výzdoby); R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 28; s. 35–36, obr. 75–78; s. 37, č. 4; s. 39–41.

41) R. Lavička – R. Šimůnek, *Venkovský kostel v pozdním středověku II*. Černice 1480–1520, in: *Jihočeský sborník historický* 81, 2012, s. 47–91, zde s. 73–74; s. 90, obr. 23; R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 25, obr. 51.

jimky, jak svědčí např. shora připomenutá zoomorfní výzdoba křtitelnice ve Zdíkovci. Nezanedbatelným segmentem škály výzdobných motivů byly takové, jež prozrazují inspiraci heraldickými figurami. Časté jsou snadno zhotovitelné geometrické motivy (břevna, polcené a dělené štíty apod.) – modelovým příkladem užití dekoru tohoto typu je křtitelnice v kostele sv. Maří Magdalény ve Čkyni, z dalších růže a hvězdy.⁴³⁾ Ne vždy dokonce s jistotou určíme, jde-li o erbovní figuru nebo o náboženský symbol – i tyto se mohly v sakrálních prostorách uplatnit v podobných dvou rolích jako erby: tedy ve smyslu symbolu-nositele významu, ale i pouhého dekorativního prvku (např. růže, hvězda, měsíc, ale i lilie, vinný list ad.).

Ojediněle nejsou ani křtitelnice s hladkými (prázdnými) erbovními štítky.⁴⁴⁾ Křtitelnice byla vyzdobena prvkem, který byl v mysli lidí pevně zakotven jako běžná součást výzdoby exteriérů i interiérů, současně vytvořit hladký štít nebylo příliš pracné a nákladné. Což nepochybně alespoň v některých případech také hrálo svou roli. Zda se jednalo o „nejlevnější variantu“ heraldického dekoru, případně o polotovary, u nichž se počítalo s tím, že erby se na příslušná místa doplní dle aktuální potřeby, můžeme sice jen spekulovat (průzkum zaměřený na pozůstatky polychromie v hladkých štítech by sotva napověděl něco o podobě výmalby, ale samotnou její existenci by indikovat snad mohl), v každém případě jde o další z dílčích dokladů obliby heraldiky ve škále výzdobných prvků uplatňujících se na bocích křtitelnic. Hned dvě gotické křtitelnice různého stáří (starší je datovatelná do (13.)–14. století, mladší do 15. století), zdobené hladkými erbovními štítky, najdeme v kostele sv. Bartoloměje ve Slavkově na Českokrumlovsku.⁴⁵⁾ S hladkými erbovními štítky se ovšem setkáme i na křtitelních ve městech – např. v kostele sv. Jakuba Většího v Prachaticích (tvar štítků – v daném případě kolčích – může být vítanou pomůckou pro dataci křtitelnice samotné do doby kolem roku 1500), křtitelnice s osmi hladkými erbovními štítky je také v kostele Zvěstování Panny Marie ve Vlachově Březí, atd.⁴⁶⁾

I hladké erbovní štítky mohly přicházet v kombinaci s reliéfními, a i zde zachytíme více variant. Příkladem může být křtitelnice v kostele sv. Víta ve Zbytinách, po jejímž obvodu je rozloženo 12 erbovních štítků, z nichž v jediném je „symbol složený ze dvou vzájemně převrácených velkých písmen A“, zatímco všechny ostatní jsou hladké.⁴⁷⁾ Z hlediska problematiky heraldického dekoru však zvláštní pozornost upoutají případy, kdy na jediné křtitelnici přicházejí hladké štítky v kombinaci s těmi, jejichž výzdoba je inspirována heraldickými figurami – shora byl zmíněn případ několika takových štítků s geometricky koncipovaným heraldickým dekorem na křtitelnici ve Čkyni, jako další příklad kombinace hladkých a reliéfních štítků se nabízí křtitelnice v kostele sv. Vavřince ve Zdouni (pozůstatek zaniklé vsi Vzduň). Její kalich je zdoben dvěma hladkými erbovními štítky a dvěma samostatnými (nemístěnými ve štítcích) šestihrotými hvězdami.⁴⁸⁾ Domnívám se, že podobné případy kombinace prázdných erbovních štítků s reliéfními (a zvláště pak s heraldickým dekorem), případně kombinace hladkých štítků s dalšími výzdobnými prvky podtrhují dekorativní roli samotného (hladkého) štítku, oslabují naopak představu, že hladké štítky mohly být určeny k sekundárnímu doplnění erbů či znaků v podobě malby.

ROZŠÍŘENÍ HERALDICKÉHO DEKORU

Blížíší pozornost, kterou jsme věnovali křtitelním, je do určité míry poplatná i stavu dochování – kamenické prvky měly vždy větší šanci na dochování než malířská výzdoba, o skle či textilu (korouhve) nemluvě. Pro modelový příklad malované heraldické galerie (jak se pokusím ukázat, jde vlastně jen o iluzivní heraldický dekor) se obrátíme do kostela Stětí sv. Jana Křtitele v jihočeském Žumberku. Ve venkovském prostředí představuje poměrně jedinečný – pravděpodobně pouze z hlediska stavu dochování – případ svého druhu: v klenbě kostela najdeme 26 erbů, vymalovaných zřejmě v souvislosti s pozdně gotickou stavební úpravou kostela, dokončenou roku 1513 (nasvědčovaly by tomu kolčí štítky). Čtyřikrát je tu zastoupen erb se znamením pětিলisté červené růže a jako pátý potom čtvrcený erb s dvojím znamením růže a dvojím znamením tlapatého (tj. johanitského) kříže: v těchto případech lze připustit, že jde o erbovní znamení pánů z Rožmberka (ve smyslu: jejich zástupný symbol, nikoli jen rožmberská růže jako heraldický dekor), resp. čtvrcený štít odkazuje na strakonického generálního převora Jana III. z Rožmberka (v úřadu 1511–1532); s dodatkem, že majetkové vazby pánů z Rožmberka k Žumberku v této době nejsou známy a tedy by pravděpodobně muselo jít pouze o odraz sociální vazby (vůči majiteli panství). Podobně lze připustit reálné pozadí kamenické značky, event. řemeslnického merku ve vztahu k někomu, kdo se podílel na stavbě či výzdobě kostela (značka není identická s tou, jež je na západní straně vítězného oblouku, taktéž v kolčím štítku, připojena k hrdé sebezprezentaci stavitele – „maister hans zu Schweincz“ – s datací 1513); problematický je naproti tomu erb střely – jak bylo zmíněno již v souvislosti se střelou na křtitelnici štěpánovické, šlo o erbovní znamení Bavorů ze Strakonice i dalších rodů v jihočeské oblasti (o jejichž vazbách do Žumberka nic nevíme), ale zjevně také o jednu z obvyklých figur ze škály heraldického dekoru.

Hledat nositele ostatních dvou desítek erbů je podle mého soudu zbytečné i jen hypoteticky – dospět k tomuto závěru usnadnil sám autor výzdoby svou malou invencí: plných 14 erbů, tedy více než polovina (všech), je geomet-

42) Blанице R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 64, obr. 138, 139.

43) Čkyně F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 33, s. 31; R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 37, č. 7; s. 42.

44) Křtitelnice s hladkými štítky z oblasti jižních a jihozápadních Čech eviduje R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 22, obr. 43; s. 28, obr. 61–63; s. 34 – s odkazem na logiku věci se přiklání k hypotéze, že štítky byly určeny k doplnění erbů či znaků; o zbytečných polychromie, nadto problematicky interpretovatelných, se ale nezmiňuje.

45) R. Lavička, Pozdně gotické kostely na rožmberském panství. České Budějovice 2013, s. 281; *týž*, o. c. v pozn. 22, s. 6.

46) Prachatic R. Lavička, o. c. v pozn. 45, s. 100, 254, 259; *týž*, o. c. v pozn. 23, s. 21, obr. 42. – Vlachovo Březí tamtéž, s. 28, obr. 63.

47) F. Mareš – J. Sedláček, o. c. v pozn. 33, s. 379; R. Lavička, o. c. v pozn. 22, s. 43, č. 7; s. 55–56 (citát pochází z této práce; tamtéž přesvědčivé možnosti interpretace dvojího „A“).

48) K. Hostaš – F. Vaněk, Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Sušickém. Praha 1900, s. 172, 175; část křtitelnice je zazděna (a uvedené počty tedy nejsou úplné), na interpretaci povahy její výzdoby to nicméně vliv nemá.

Obr. 4: Znaký (heraldický dekor) na klenbě kostela Stětí sv. Jana Křtitele v Žumberku (okres České Budějovice) (foto R. Lavička, 2012).

Obr. 5: Příklady znaků namalovaných na klenbě kostela Stětí sv. Jana Křtitele v Žumberku (foto R. Lavička, 2012).

rických (čtvrcené štíty, břevna, vč. břevna pokosem a pošikem), a i jen teoreticky je zcela vyloučeno, aby sociální síť žumberského kostela či jeho patronálních pánů tvořila z výrazné většiny sestava osob a rodů s několika opakujícími se variantami geometrických erbů, odlišovaných navzájem jen tinkturami, zatímco erby se všemi ostatními figurami jsou zastoupeny v minimálních počtech. Lví podíl snadno zhotovitelných geometrických tvarů v rámci galerie vynikne ještě více, pokud uvážíme, že některá znamení tu jsou vícekrát – nejen onen 4 + 1 rožmberský erb, ale tlapatý kříž je zastoupen ještě (samostatně) ve dvou dalších štítech (v odlišných tinkturách), a vedle toho tu dvakrát figuruje i motiv zkrřížených svatopetrských klíčů (tentokrát jde v obou případech o černé klíče na zlatém poli). Zbývá poslední erb – s jakousi nádobou (?), který svou solitérností sice vzbuzuje otázku po možném významu, v našem kontextu jde ovšem o věc nepodstatnou; otevřená zůstává i otázka, kde je vlastně erb majitele panství (a patrona kostela) – majetková situace v období mezi držbou vladýků ze Žumberka (jejich erb na klenbě

prokazatelně zastoupen není) a Pouzarů z Michnic je značně nejasná.

Je zjevné, že erbovní galerie v žumberském kostele je v převažující míře heraldickým dekorem. Snad z menší části může odrážet reálné sociální vazby, ale ani to nikoli nezbytně: samotné užití znaků takovým vztahem nebylo podmíněno. Naprostá většina ze zde vymalovaných erbů je pozoruhodným svědectvím co možná snadného řešení k vytvoření „erbovní galerie“ – obliba geometrických tvarů jakožto vůbec nejjednodušších je v tomto případě enormní, o snaze rozbít přílišnou stereotypnost vizuální podoby galerie při respektování limitovaných malířských schopností svědčí multiplikace dalších poměrně jednoduchých figur (růže, tlapatý kříž, klíče). Především pak je žumberská galerie cenným vzhledem do dobové mentality. Je dalším zřejmým svědectvím, že (i) erby na jednom z vizuálně stěžejních míst kostelního interiéru byly vnímány jako typ dekoru, a objednatel výmalby – ať už jím byl kdokoli – se nad jeho provedením nepozastavil; vlastně nejspíš neměl důvod, pokud objednávka zněla na „erbovní galerii“. Nutno podotknout, že v předchozí literatuře byla podána poněkud odlišná interpretace výzdoby klenby žumber-

ského kostela.⁴⁹⁾

Návazně na žumberskou erbovní galerii, jejíž autor očividně zvolil technicky nejjednodušší cestu k vytvoření iluze erbovní výzdoby, což je moment, který bylo možno opakovaně zachytit i v případě výzdoby křtitelnic, obrácíme pozornost k dalším materiálům (médiím) a kontextům, v nichž se heraldický dekor mohl uplatnit. Jejich svědectví mají svůj význam především v rovině „horizontální“, tedy jakožto odraz rozšíření heraldického dekoru běžného stejně jako samotná heraldická výzdoba, spíše než v rovině

49) P. Pavelec, Nástěnné malby v kostele Stětí sv. Jana Křtitele v Žumberku jako médium paměti a „Institutio Christianae religionis“, *Průzkumy památek* XX, č. 1, 2013, s. 81–92, zde s. 85–86. Tento autor podává popis erbů a domnívá se, že nejde o heraldický dekor, ale spíše o odraz sociální sítě, ať už kostela či majitelů panství Žumberk; celkový přehled galerie s. 89, obr. 9.

Kamenická značka nad vítězným obloukem a tatáž na pilíři v jižní lodi R. Lavička, o. c. v pozn. 45, s. 351, č. 28; malovaná značka v nadpraží portálu ze schodiště na kruchtě s. 354, č. 90. K majetkové držbě žumberského panství v pozdním středověku A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království Českého III. Budějovsko*, Praha 1884, s. 245.

Obr. 6: Gotické dveře z Mělníka, snad původem z městského farního kostela sv. Petra a Pavla (Regionální muzeum Mělník; foto R. Šimůnek, 2008).

Obr. 7: Detail výzdoby gotických dveří z Mělníka (foto R. Šimůnek, 2008).

„vertikální“, ve smyslu prohloubení znalosti mechanismů vzniku a fungování heraldického dekoru. Trojice příkladů tak především podtrhuje předkládanou hypotézu, že smyslem a cílem – v případech, jež označujeme jako heraldický dekor – byla iluze oblíbeného a rozšířeného typu výzdoby, představujícího zcela integrální součást šikály výzdobných prvků. Podíváme se na dvojce gotické dveře, vitráže z kostela a nakonec na tištěný kalendář.

Na železem pobitých dveřích původně nejspíše z městského farního kostela sv. Petra a Pavla v Mělníku figuruje více štítků se znamením poloviny koně, tedy erbovním znamením pánů z Pardubic. Jejich vazba k Mělníku není známa, a ani kdyby byla, jen zcela hypoteticky bychom

Obr. 8: Gotické dveře ve vstupu do přízemí zvonice u kostela sv. Šimona a Judy ve Viticích (okres Kolín) (foto L. Veselý, 2019).

mohli erbovní znamení multiplikované na dveřích považovat za formu jejich osobní či rodové sebeprezentace. Daleko spíše jde o dekor jejich erbem inspirovaný (tuto možnost nevylučuje ani negativní závěr ve věci vazeb příslušníků uvedeného rodu do města). Analogickým případem může být erbovní štítek se znamením překřížených mečů a trojice štítků se znamením radličky na středověkých dveřích, dnes druhotně umístěných ve vstupu do přízemí zvonice u kostela sv. Šimona a Judy ve Viticích. I zde – podobně jako na kamnových kachlích – se vedle erbů jako výzdobný prvek uplatnily litery.⁵⁰⁾

Z hlediska studia heraldického dekoru jsou poučné i (nedochované) vitráže z kostela sv. Anny na Starém Městě pražském (patrně 16. století), kresebně dokumentované roku 1822. Podobně jako výše připomenuté kachle s perštejskými erby mimo jiné ilustrují kontinuální vývoj mezi pozdním středověkem a dobou pozdější. Podíváme-li se na

50) Mělník R. Šimůnek, Mělník jako rezidenční město a jeviště sakrální reprezentace, in: Confluens. Vlastivědný sborník Mělnicka 7, 2010, s. 12–43, zde s. 23. – Vitice J. Veselý – J. Kypta – R. Šimůnek, Zvonice u kostela sv. Šimona a Judy ve Viticích u Kouřimi, Památky středních Čech 37, č. 2, 2023, v tisku.

Obr. 9: Fragment kalendáře na rok 1519, vydaný norimberským tiskařem Hieronymem Hölzleem. Po stranách jsou erby českých pánů přejaté z Klaudyánova jednolistu s mapou Čech (1517/1518), a to včetně popisků. Jedná se o pozoruhodný doklad přístupu k heraldickým reprezentacím, kdy erby, dokonce identifikované jmény konkrétních nositelů, byly sekundárně využity v kontextu docela jiném, než pro který byly primárně určeny. V důsledku toho pozbyly svůj význam a staly se heraldickým dekorem (Strahovská knihovna, inv. č. 568/zl.).

vitráže, vidíme, že část polí vyplňovaly renesanční erby, eventuelně i mladší erbovní štítky; vymalované erby častěji odpovídaly skutečně existujícím (ovšem zda odrážely konkrétní vazbu jejich nositelů ke klášteru dominikánek či nikoli, je otázka jiná), a částečně ani to, štítky tu navíc byly zastoupeny v pestré směsici s málo invenčními geometrickými tvary i obrazy až obskurními, snad kontaminovanými templářskou tradicí tohoto místa (byť zvláště v tomto případě mohl sehrát své i způsob překresby, který mívá k fotografické věrnosti zhusta poměrně daleko).⁵¹⁾

Specifickou ilustrací souvislostí, v nichž se z erbů „s významem“ stával heraldický dekor, je (tištěný) kalendář na rok 1519 z produkce norimberské officíny Hieronyma Hölzela. Heraldická výzdoba bordur je nám totiž na první pohled povědomá. Jde o erby českých šlechticů-držitelů zemských a dvorských úřadů, které známe z horní části výše připomenutého Klaudyánova jednolistu s mapou Čech (1517/1518). Najdeme je v páté a čtvrté řadě erbů odspodu, často je zachováno i pořadí, v němž se na tomto listu objevují; poněkud překvapivě však nejspíše nebylo využito týchž štočků.⁵²⁾ V jednom případě byla sestava er-

bů odrazem zemské hierarchie a ve druhém pak tytéž erby byly pouhým dekorem vyplňujícím okraje kalendáře. Zřetelněji než jinde v tomto případě vidíme, jak se s erby – skoro bychom chtěli říci: bez respektu – zacházelo, a jak dalece se smysl erbu odvíjel od kontextu. Což je aspekt, který bychom měli brát v potaz i ve svých interpretacích.

PERSPEKTIVY STUDIA

Heraldické reprezentace všech typů odedávna lákaly k co možná konkrétním interpretacím ve smyslu (konkrétních) nositelů (konkrétních) erbů. V novější době jsou chápány v širších významových rámcích, akcentujících jejich roli média sociální komunikace a přesahujících těsnou vazbu erbu a jeho nositele (někdy imaginárního) smě-

rem k odrazu nadosobních hierarchií, řádu světa apod. Operujeme rámcovými významy, jež erbovní výzdoba měla či mohla mít v době svého vzniku. Snažíme se do nich důmyslně vtěsnat konkrétní případy, resp. zpravidla jejich fragmenty. Nevynutelně se tak dostáváme k hranici mezi hypotézou a fikcí, k přechodu podobně neostrému, jako byla hranice (pokud vůbec lze tohoto slova alespoň jako pracovní kategorie užít) mezi „erbem s významem“ (ať už byl jakýkoli) a „erbem-dekorem“.

Druhá z kategorií může snad na první pohled znít téměř kacířsky, pokud vycházíme z apriorního předpokladu, že každý erb či sestava erbů musela mít a měla svůj význam. Je-li pro nás dnes smysl těchto erbů – samotný význam, a ještě častěji pak interpretace v kontextu, v němž figurují – nezřetelný, samo o sobě to přirozeně neznamená, že nikdy neexistoval a že není třeba se snažit se k němu přiblížit. A to přes všechna úskalí; jedním z limitů je stav dochování – jednak z hlediska úplnosti, resp. větší či menší míry fragmentárnosti někdejšího kontextu, v němž se často taktéž pouhá torza heraldických reprezentací dochovala, a jednak ve smyslu pozdějších úprav. Mohlo jít o případy záměrných adaptací novým podmínkám (zajímavý příklad tohoto druhu představuje např. heraldická výzdoba v zelené světnici na hradě Houska), ale také situace, kdy se starým erbům / znakům jednoduše již „nerozumělo“ a pokusy o „zvýraznění“ chabě viditelného či dokonce o „emendaci“ porušeného mohly znamenat jen další znejasnění. Specifickou kapitolu představují „restaurátorské“ zásahy 19. a raného 20. století, jež často neměly daleko ke svévolnému dotváření (patrně extrémní případ tu představuje „obnova“ výmalby ve velkém sále na hradě v Písku).⁵³⁾

Přítomné zamyšlení je koncipováno jako upozorně-

51) Vitráže jsou obrazovou přílohou díla M. Millauer, Böhmens Denkmale der Tempelherren; sammt einer treuen Darstellung der Glasmahlerey bei Sankt Anna in Prag. Prag 1822; problematičtější je i datace, překreslená jako Anno Domini XXXVII; J. Oulík, Sepulkrální a heraldické památky v bývalém klášterním kostele sv. Anny na Starém Městě pražském, Epigraphica & Sepulcralia 10, 2021, s. 189–204, zde s. 204, pokládá za pravděpodobný výklad na letopočet 1527, s tím, že „znaky náležejí pánům a rytířům, pravděpodobně donátorům, snad z okruhu zemských úředníků“; lze-li se na základě kreseb vůbec pokoušet o dataci, přikláněl bych se k mladšímu datu (např. 1577), event. i pozdějšímu (např. v rámci stavebních úprav areálu kláštera na počátku 17. století); na tomto místě zmiňujeme výzdobu především jako ukázkou toho, v jakých kontextech se mohly erby uplatňovat, aniž s jistotou rozhodneme, byly-li nositeli významu anebo jen jedním z dekorativních prvků.

52) M. Hrdinová, Rukopisné..., o. c. v pozn. 5, s. 261 (tamtéž foto).

53) Houska A. Mudra, Nástěnné malby na hradě Houska, in: Středověké

ní, že ne každý erb musel mít svého nositele a / nebo svůj konkrétní význam (přinejmenším „nějaký“ význam, odvíjející se např. od kontextu), třebaže nám dnes z různých důvodů nejasný. Cesta hledání neexistujícího (v daném případě nositele erbu, jeho symboliky, souvislosti umístění erbu právě na tom místě, kde jej nacházíme, a tudíž i jeho významu) často vede přes krkolomné konstrukce a nejnemožnější kombinace, ba někdy i „kompromisy“, jejichž prostřednictvím uzpůsobujeme svědectví pramenů požadovanému vyznění. A přitom vysvětlení může být zcela prosté: snažil jsem se poukázat na takové případy, kdy erby (znaky) nositeli specifického významu nebyly a plnily toliko roli dekorativní.

Souběžně s tím šlo o naznačení širšího rámce, v němž se erb – ve smyslu dekorativního prvku očividně odrážející dobovou oblibu heraldických motivů – uplatňoval, a to společně s dalšími výzdobnými prvky. Jeví se jako velmi pravděpodobné, že role erbů zde může být analogická roli písmen (a „písmen“), opakovaně zmíněných a představujících pouhé prvky „literního“ dekoru. Třebaže nejednou jde o písmena jednotlivě čitelná (nejen jejich nápodoby), jako celek nedávají smysl. Totéž platí pro erby a znaky, ať už reálné nebo fiktivní. Jejich smysl byl poplatný kontextu výskytu, přičemž jsme mohli vidět, že role heraldického dekoru, kdy erby byly prvkem pouze dekorativním, a nikoli nositeli specifického významu, do tohoto spektra zapadá.⁵⁴⁾ S oběma typy dekoru se častěji setkáváme na gotických kachlích, vedle toho porůznu i jinde (shora jsme připomněli dekor na dveřích z Vitic). V některých případech na (římsových) kachlích nechybí ani další motiv – cimbuří, tedy prvek inspirovaný militární architekturou. Ostatně právě ze sféry architektury známe bezpočet příkladů obranných prvků ryze dekorativní povahy: nefunkční střílny, věže s cimbuřím mající jen vizuální efekt, ale také otvory pro kladky, běžné v případě portálů renesančních i barokních, k nimž nikdy padací most nevedl. Také s dělovými koulemi jakožto dekorativním prvkem se setkáme již v pozdním středověku. Projektům můžeme, minimálně pro starší dobu, připisovat funkci memoriální (ve vztahu k reálným i ireálným událostem), dle někte-

umění na Českolipsku. Česká Lípa 2012, s. 63–70, zde s. 67–70; o způsobu „obnovy“ výmalby na píseckém hradě V. Růžek, Dvě..., o. c. v pozn. 7, s. 222, v dalším textu i příklady odchylek od starší podoby v důsledku neporozumění (např. s. 224–225).

54) Jistý potenciál by v budoucnu mohlo mít i studium šablonové malby. I zde se setkáme s užitím rozšířených heraldických figur, třebaž nikoli na štítech. Jde především o korunovaného lva a orlice; srov. E. Csémyová, Středověká šablonová malba ve střední Evropě. Diplomová práce FF UK Praha 2014. Rkp., s. 48–49; tamtéž i negativní závěr ve věci erbovního štítu jakožto dekorativního prvku multiplikovaného pomocí šablon; zmiňované prázdné erbovní štítky na

Obr. 10: Detail malované výzdoby tzv. zelené světnice na hradě v Žirovnici (okres Pelhřimov), kolem roku 1490. Erby v nadpraží portálu ve východní stěně jsou výmluvným příkladem časté situace, kdy je jednak problematicky interpretujeme (i jen ve smyslu jejich nositelů, natož pak kontextu, v němž se ocitly právě tam, kde se ocitly) a jednak máme pochybnosti, zda jejich dnešní podoba odpovídá původnímu stavu (v průběhu doby mohlo dojít k přemalbám). Zda erby odrážely sociální vazby či měly jiný význam nebo zda šlo o prostý heraldický dekor, v podobných případech s jistotou sotva rozhodneme (foto Š. Kolářová, 2015).

Obr. 11: Vila v Mariánských Lázních (okres Cheb), Ruská 44. Život dekorativním prvkům středověkého původu prodloužily historismy 19. století; inspirace se projevila nejen v areálech hradů a zámků, ale i měst. Výzdoba této fasády je příkladem pestré směsi „gotických“ věží, arkýřů a cimbuří, nescházejí ani kružby, erbovní štítky či náznakově i dělové koule (foto R. Šimůnek, 2023).

stropě kostela v Čeríně zjevně nevznikly s využitím šablon – srov. i s. 66–67.

rych badatelů i apotropaickou (zvláště v případech dělových koulí na městských branách), ovšem i zde vidíme, že jde o motiv v první řadě výzdobný, poplatný dobové módě. Což nakonec platilo i o erbech (erbovních štítcích) – ostatně i ony zůstaly součástí škály degenerujícího „rytířského“ dekoru velmi dlouho.

Zakotvení do širšího rámce obou tematických linií, jichž se problematika „heraldického dekoru“ dotýká, tedy jak heraldických reprezentací a jejich významů, tak škály dekorativních námětů, nebylo samoúčelné. Smyslem bylo rovněž ukázat, že „heraldický dekor“ nepředstavoval jakousi obskurní odnož, ale integrální součást vizuální kultury, plynule navazující jak na heraldické reprezentace, jež zde byly inspiračním východiskem, tak i na škálu dekorativních prvků, jež součástí se erbovní štítky (a to jak s erby a znaky reálnými, tak imaginárními) stávaly ve chvíli, kdy poplatně kontextu nebyly nositeli významu.

Při diskusích nad povahou heraldické výzdoby se často ocitáme v argumentační nouzi. Ovšem i sama rezignace na hledání konkrétních významů je svého druhu interpretací. Takový postoj samozřejmě může být v mnohých případech v budoucnu revidován. Posun přinese nejen výzkum domácí, mající „heraldický dekor“ na zřeteli (ať už ve smyslu potvrzení oprávněnosti této kategorie nebo naopak relativizování jejího smyslu), ale i srovnávací pohled zahraniční.⁵⁵⁾ Ve (středoevropském) prostoru na analogie narážíme v celém spektru problematiky heraldických reprezentací; některé dílčí spojnice byly letmo zmíněny i v předcházejícím textu (heraldická výzdoba měšťanských domů, zahrnující i „Fabelwappen“, popř. erby české šlechty sloužící jako výzdoba německého kalendáře).

Za inspirativní konzultace bych rád poděkoval Janu Dienstbierovi a Martině Hrdinové.

PHDR. ROBERT ŠIMŮNEK, PH.D., DSC. – HISTORICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČR, PROSECKÁ 809/76, 190 00 PRAHA 9
SIMUNEK@HIU.CAS.CZ

ORCID: 0000-0003-2954-8582.

PRAMENY A LITERATURA

- Aaron, J. 2023: Imaginäre Wappen im deutsch- und französischsprachigen Raum (13.–16. Jahrhundert). Les thèses du CRH, mis en ligne le 31 décembre 2021, consulté le 27 août 2023 (<http://journals.openedition.org/acrh/24623>; DOI: <https://doi.org/10.4000/acrh.24623>).
- Braníš, J. 1900: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Česko-Budějovickém. Praha (= Soupis památek... VIII).
- Csémyová, E. 2014: Středověká šablonová malba ve střední Evropě. Diplomová práce FF UK Praha, rkp.
- Damen, M. – Meer, M. 2022: Heraldry and Territory: Coats of Arms and the Representation and Construction of Authority in Space, in: M. Damen – K. Overlaet edd., *Constructing and Representing Territory in Late Medieval and Early Modern Europe*. Amsterdam, s. 245–276.
- Dienstbier, J. 2014: Znovu nalezení objednavatelů? Heraldické památky a malby v Krušnohoří, in: A. Mudra – M. Ottová edd., *Trans montes. Podoby středověkého umění v severozápadních Čechách*. Praha, s. 205–221.
- Dienstbier, J. 2017: Neidhart's Pranks and Mural Paintings in Medieval Bohemia, *Umění* 65, s. 438–459.
- Dienstbier, J. 2019: Zelené světlice a výtvarná kultura doby Václava IV., in: J. Chlíbec – K. Benešová edd., *Více krásy*. Praha, s. 204–224.
- Fährnrich, V. 1916: Jihočeské křtitelnice, *Památky archaeologické* 28, s. 122–123, 158–159.
- Fibich, O. 2005: Rytíři svatého Jana aneb duše jihočeské krajiny kolem Radomyšle. Písek.
- Haas, A. ed. 1960: *Codex iuris municipalis IV/2*. Pragae.
- Hadravová, Z. 2010: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Jiníně. Bakalářská práce FF UK Praha, rkp.
- Hadravová, Z. 2012: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Jiníně – představení méně známé venkovské sakrální architektury z okolí Strakonice, *Svorník* 10, s. 96–102.
- Havlice, J. – Kypta, J. a kol. 2017: *Gotické kachle z Jindřichova Hradce*. České Budějovice.
- Havlice, J. 2010: Středověké dlaždice z kostela sv. Mikuláše v Boleticích, *Památky jižních Čech* 3, s. 71–86.
- Hazlbauer, Z. 1995: *Historické kamenné kachle z Rabštejna nad Střelou*. Praha 1995.
- Hiltmann, T. 2018: Arms and Art in the Middle Ages. Approaching the Social and Cultural Impact of Heraldry by its Artisans and Artists, in: T. Hiltmann – L. Hablot edd., *Heraldic Artists and Painters. In the Middle Ages and Early Modern Times*. Ostfildern, s. 11–23.
- Hostaš, K. – Vaněk, F. 1900: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Sušickém. Praha (= Soupis památek... XII).
- Hrdinová, M. 2018: Stalo se toto zhlédnutí a spatření erbu... Heraldické památky a jejich využití při majetkoprávních sporech na přelomu 16. a 17. století, in: *Sborník archivních prací* 68, s. 28–43.
- Hrdinová, M. 2020: Rukopisné a/nebo tištěné erbovníky? Možnosti a limity zobrazování erbů prostřednictvím nového média v 15. a 16. století, in: M. Hradilová – A. Jelínková – L. Veselá edd., *Paralelní existence. Rukopisy a tisky v českých zemích raného novověku*. Praha, s. 248–264.
- Jeránková, M. 2005–2006: Erbovní galerie jako prostředek reprezentace raněnovověké šlechty (Rekonstrukce zaniklé erbovní galerie na hradě Roupov na základě rukopisů z fondů Národní knihovny České republiky), in: *Studie o rukopisech* 36, s. 141–203.
- Klápsťe, J. 2016: *The archaeology of Prague and the medieval Czech lands, 1100–1600*. Sheffield – Bristol.
- Kocman, F. – Hazlbauer, Z. 2002: Stavební rekonstrukce gotických kachlových kamen na hradě Lipnici n. Sázavou, okr. Havlíčkův Brod, *Archaeologia historica* 27, s. 499–519.
- Kotlářová, S. 2004: Bavorové erbu střely. České Budějovice.
- Krajíc, R. 2002: Nový typ gotického kachle z Tábora, in: *Husitský Tábor* 13, Tábor, s. 255–318.
- Krajíc, R. 2005: Středověké kamnářství. Výzdobné motivy na gotických kachlích z Táborska. Tábor.
- Lavička, R. – Šimůnek, R. 2012: Venkovský kostel v pozdním středověku II. Černice 1480–1520, in: *Jihočeský sborník historický* 81, s. 47–91.
- Lavička, R. 2013: Pozdně gotické kostely na rožmberském panství. České Budějovice.
- Lavička, R. 2023: Středověké kamenné křtitelnice ze 14. až 16. století na jihu a jihozápadě Čech. Typologie, tvarosloví, výzdoba, Průzkumy památek XXX, č. 1, s. 3–74.
- Lukomiak, K. 2017: Charakteristika „herbarzy kaflowych“, in: Banaś-Korniak, T. – Stuchlik-Surowiak, B. – Komenda, M. edd., *Ethos ry-*

55) Leccos – třebaže nezáměrné – naznačuje např. K. Lukomiak, Charakteristika „herbarzy kaflowych“, in: Banaś-Korniak, T. – Stuchlik-Surowiak, B. – Komenda, M. edd., *Ethos rycerski w kulturze. Tradycje i kontynuacje I. W kręgu średniowiecza*. Katowice 2017, s. 327–343: heraldické motivy ve výzdobě kachlů rozdělil do sedmi základních skupin – jako kritéria tu figurují typy dekoru / výtvarného rámce, v němž se erby na kachlích objevují, promiskue s nositeli erbů / znaků – šlechta, zemské znaky, erby a znaky církevních představitelů a institucí. S tím by se jistě dalo polemizovat, o to tu však nejde; studie totiž v pozoruhodné zkratce odráží, v kolika různých souvislostech a výtvarných podobách se erby a erbovní znamení (někdy nepřicházejí ani ve štítcích, ale v medailonech) mohly na kachlích vyskytovat a nakolik tedy tvořily běžnou součást palety jejich výzdobných prvků (ať už v konkrétních kontextech nositelů významu byly či nikoli).

- cerski w kulturze. Tradycje i kontynuacje I. W kręgu średniowiecza. Katowice, s. 327–343.
- Mannlová, H. 1986: Výtvarný vývoj a funkce středověkého znaku spjatého s architekturou, in: Sborník příspěvků. III. setkání genealogů a heraldiků. Ostrava, s. 102–113.
- Mareš, F. – Sedláček, J. 1913: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Prachatickém. Praha (= Soupis památek... XXXVIII).
- Meer, M. 2018: Wappen, Rituale und Konflikte. Heraldische Kommunikation und die visuelle Kultur der spätmittelalterlichen Stadt in Deutschland und England, in: Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Neue Folge: Stadt und Hof 7, s. 41–55.
- Meier, H.-R. – Sommerer, S. 2007: Von der kollektiven Identität zur individuellen Ahnenprobe: Heraldik in der spätmittelalterlichen Profanraumdekoration, in: E. C. Lutz – D. Rigaux – S. Matter edd., Paroles de murs. Peinture murale, Littérature et Histoire au Moyen Âge / Sprechende Wände. Wandmalerei, Literatur und Geschichte im Mittelalter. Grenoble, s. 167–182.
- Meier, H.-R. 2005: Dekorationssysteme profaner Raumausstattungen im ausgehenden Mittelalter, in: E. C. Lutz – J. Thali – R. Wetzel edd., Literatur und Wandmalerei II. Konventionalität und Konversation. Burgdorfer Colloquium 2001. Tübingen, s. 393–418.
- Metelo de Seixas, M. – Hiltmann, T. 2020: Heraldic Decor as a Research Problem. The “Sala dos Brasões” of the Sintra Palace and Heraldry in Medieval and Early Modern State Rooms, in: T. Hiltmann – M. Metelo de Seixas edd., Heraldry in Medieval and Early Modern State Rooms. Ostfildern, s. 11–25.
- Millauer, M. 1822: Böhmens Denkmahle der Tempelherren; sammt einer treuen Darstellung der Glasmahlerey bei Sankt Anna in Prag. Prag.
- Mudra, A. 2012: Nástěnné malby na hradě Houska, in: Středověké umění na Českolipsku. Česká Lípa, s. 63–70.
- Mudra, A. 2019: Drobná architektura v kostelním interiéru: místa liturgie, jejich typy a funkce, in: K. Kubínová – K. Benešová edd., Imago, imagines. Výtvarné dílo a proměny jeho funkcí v českých zemích od 10. do první třetiny 16. století I. Praha, s. 92–103.
- Nechvátal, B. 1997: Středověká křtitelnice v Radomyšli u Strakonice. Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 34, s. 253–257.
- Nechvátal, B. 1997a: Heraldika středověké křtitelnice v Radomyšli u Strakonice, Heraldika a genealogie 30, č. 3–4, s. 181–188.
- Nový, R. 1971: Jindřichohradecká znaková galerie z r. 1338, Acta Universitatis Carolinae 1971, Philosophica et Historica č. 3–4 (= Studia historica 6–7), s. 179–197.
- Oulík, J. 2021: Sepulkrální a heraldické památky v bývalém klášterním kostele sv. Anny na Starém Městě pražském, Epigraphica & Sepulcralia 10, s. 189–204.
- Paravicini, W. 1998: Gruppe und Person. Repräsentation durch Wappen im späteren Mittelalter, in: O. G. Oexle et al. edd., Die Repräsentation der Gruppen. Texte – Bilder – Objekte. Göttingen, s. 327–389.
- Pavelec, P. 2013: Nástěnné malby v kostele Stětí sv. Jana Křtitele v Žumberku jako médium paměti a „Institutio Christianae religionis“, Průzkumy památek XX, č. 1, s. 81–92.
- Pavlík, Č. – Vitanovský, M. 2004: Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance. Praha.
- Pavlík, Č. 2013: Pernštejnský zubr na kamnových reliéfech – katalog dosud známých zobrazení, Časopis Společnosti přátel starožitností 121, s. 22–44.
- Podlaha, A. 1907: Posvátná místa Království českého. [...] Řada první: Arcidiecese Pražská. Díl I. Vikariáty: Českobrodský, Černokostelecký, Mnichovický a Prosecký. Praha.
- Růžek, V. 1988: Česká znaková galerie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361 (Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.), in: Sborník archivních prací 38, s. 37–311.
- Růžek, V. 1994: Chebská radnice a její středověké fresky. Cheb.
- Růžek, V. 2016: Středověká graffiti v malbách svatojiřské legendy na hradě v Jindřichově Hradci, in: H. Jordánková ed., Alis volat propriis. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Ludmily Sulítkové. Brno, s. 84–98.
- Růžek, V. 2021: Dvě (propedeutické) studie ze starší české a evropské heraldiky. I. Česká panovnická a šlechtická reprezentace v knihách erbů, armorialů a rolích do konce vlády Václava IV. II. Úřad krále erbů Ruwieren, Václav Lucemburský a Brabantský, heroldi, jejich postavení a funkce. Praha (= Sborník archivních prací 71, 2021, Supplementum).
- de Saxoferrato, B. 2009: Tractatus de insigniis et armis. Traktát o znameních a erboch. Podľa benátskej prvotlače z r. 1472 uloženej v Archíve Košického arcibiskupstva, ed. Ladislav Vrtel, preklad Mária Munková. Bratislava.
- Sedláček, A. 1884: Hradý, zámky a tvrze království Českého III. Budějovsko. Praha.
- Sedláček, A. 1914: Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův. Praha.
- Sedláček, A. 2001–2003: Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty, vyd. Vladimír Růžek. I–V. Praha.
- Slavík, J. 2019: Středověké šablonové malby na dřevě na příkladech z východních Čech, Sborník 17, s. 105–118.
- Schlegel, S. 2012: Mittelalterliche Taufgefäße. Funktion und Ausstattung. Köln – Weimar – Wien.
- Schmitz-Esser, R. 2019: Friedrich III. und die Präsenthaltung des abwesenden Herrschers, Zeitschrift für historische Forschung 46, s. 575–614.
- Schwarz, J. 2015: Die Wiener Neustädter Wappenwand, in: J. Keupp – R. Schmitz-Esser edd., Neue alte Sachlichkeit. Studienbuch Materialität des Mittelalters. Ostfildern, s. 141–162.
- Skřivánek, F. 1998: Rytíři svatého Jana Jerusalemského u nás. Praha (2. vyd.).
- Soukup, J. 1910: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Píseckém. Praha (= Soupis památek... XXXIII).
- Stollberg-Rilinger, B. – Neu, T. edd. 2013: Alles nur symbolisch? Bilanz und Perspektiven der Erforschung symbolischer Kommunikation. Köln.
- Stollberg-Rilinger, B. 2004: Symbolische Kommunikation in der Vormoderne. Begriffe – Thesen – Forschungsperspektiven, Zeitschrift für historische Forschung 31, s. 489–527.
- Svoboda, M. 2010: Páni ze Strakonice. Vládcí Prácheňska a dobrodinci johanitů. Praha.
- Šimůnek, R. 2010: Mělník jako rezidenční město a jeviště sakrální reprezentace. Confluens. Vlastivědný sborník Mělnicka 7, s. 12–43.
- Šimůnek, R. 2013: Reprezentace české středověké šlechty. Praha.
- Šmahel, F. 2012: Diví lidé (v imaginaci) pozdního středověku. Praha.
- Tetour, M. 2005: Pozdně gotická a goticko-renesanční kachlová kamna ze zámku Chanovice, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 18, s. 211–283.
- Velte, L. 2021: Sepulkralsemiotik. Grabmal und Grabinschrift in der europäischen Literatur des Mittelalters. Tübingen.
- Veselý, J. – Kypta, J. – Šimůnek, R. 2023: Zvonice u kostela sv. Šimona a Judy ve Viticích u Kouřimi, Památky středních Čech 37, č. 2, v tisku.
- Vitanovský, M. 2017: Heraldika na mincích a medailích. Praha.
- Vrtel, L. 2014: Heraldické symboly čiže prebohato ilustrovaná príručka na rozpoznávanie skrytých významov erbových znamení, a tiež poučujúca o spôsoboch heraldického vyjadrovania rozličných cností v erboch, Bratislava.
- Vrtel, L. 2016: Heraldica Sanctorum čiže slovné, ale tiež obrazové poučenie o heraldickom vyjadrení Najsvätejšej Trojice, Panny Márie, ako aj o zobrazovaní a rozpoznávaní jednotlivých svätcov v erboch, Bratislava.
- Záruba-Pfeffermann, J. 2009: Die Kirche St. Jakobus Maior in Slavětín. Eine Wappengalerie des römischen Königs Wenzel und des böhmischen Adels, in: E. Schlotheuber – H. Seibert edd., Böhmen und das Deutsche Reich. Ideen- und Kulturtransfer im Vergleich (13.–16. Jahrhundert). München, s. 301–320.

DAS WAPPEN ALS DEKORATIVELEMENT IM MITTELALTER

Die heraldische Repräsentierung aller Typen verführte seit jeher zu den möglichst konkreten Deutungen im Sinne der (konkreten) Träger der (konkreten) Wappen; in der neueren Zeit sind sie in weiteren Deutungsrahmen verstanden, die ihre Rolle eines Mediums der sozialen Kommunikation und eine enge Verknüpfung des Wappens und seines (manchmal imaginären) Trägers in der Richtung zum Widerspiegeln der überpersönlichen Hierarchien, der Weltordnung u. ä. akzentuieren. Die Autoren operieren mit rahmenhaften Bedeutungen, die die heraldische Ausschmückung hatte oder haben konnte (wenigstens in ihrer Entstehungszeit – auf welche Weise der spätere Betrachter sie verstand oder nicht, das ist eine andere Frage), sie bemühen sich in solche Rahmen scharfsinnig die konkreten Beispiele, bzw. in der Regel ihre Fragmente zu stopfen. Man erreicht unvermeidlich die Grenze zwischen einer Hypothese und Fiktion, ähnlich unscharfe Trennlinie (lässt sich überhaupt dieses Wort mindestens als eine Arbeitskategorie verwenden) zwischen dem „Wappen mit Bedeutung“ (wäre sie jedweder Gattung) und dem „Wappen bloß als Dekor“.

Es ist offenbar, dass Suche und Finden von Bedeutungen einzelner Wappen sowie ihrer Ensembles oft zu überkombinierten und unglaublichen Deutungskonstruktionen verführt, wobei die glaubwürdige Deutung viel schlichter sein kann. Und bereits die Dekorativfunktion des Wappens stellt den Gegenstand des Beitrags dar – also eine solche Verwendung des Wappens (des Wappenschildes) in dem Zusammenhang, dass es keinen Bedeutungsträger bildete, sondern einen Teil der Skala von Dekorativelementen, es kam zusammen mit anderen Dekortypen wie z. B. dem geometrischen, Tier- oder Pflanzendekor zur Geltung, in vielen Fällen ist es schwierig zu identifizieren, ob es sich gegebenenfalls um ein wappenartiges Schild mit Wappen, religiösem Symbol oder bloßem Dekor handelt.

Der heraldische Dekor erschien auf manchen Orten – ähnlich wie die Wappen „mit Bedeutung“ an den Ofenkacheln sowie den Taufsteinen, ebenfalls in der Wandmalerei, aber z. B. auch am Blechbeschlag der Türblätter oder als Dekorativelement der alten Drucke. Der Autor deutet einen breiteren Rahmen auf Grund der ausgewählten Modellbeispiele mit heraldischem Dekor (Ofenkacheln, Taufsteine, gemalte Wappengalerie, verkürzt auch weitere Fälle) an, in dem das Wappen – im Sinne eines Dekorativelements, das die zeitgemäße Vorliebe der heraldischen Motive widerspiegelt – und zwar zusammen mit weiteren Schmucktypen (-mustern) zur Geltung kam. Die nächstliegende Analogie dieser Wappenfunktion stellt die Schrift dar, die als Inspiration zum weiteren der Dekortypen diente – die Buchstaben oder die Buchstabengruppe ohne Sinn sowie die buchstabenähnliche Zeichen waren keinesfalls als Dekorativelement ungewöhnlich; auch sie dienten der gemeinen Verbreitung des geschriebenen Wortes, auch wenn das mehrheitlich als „Abbild der Schrift“ begriffen wurde. Der „heraldische Dekor“ stellte in diesem Rahmen einen integralen Bestandteil der visuellen Kultur dar, fließend sowohl an heraldische Repräsentationen, die hier Inspirationsausgangspunkt bildeten, als auch an die Skala der Dekorativelemente anknüpfend, deren Teil die Wappenschilder (sowohl mit realen, als auch imaginären Wappen) in dem Moment wurden, wenn sie im Bezug zum Kontext keine Bedeutungsträger waren.

Abb. 1: Spätgotische Ofenkachel mit dem Wappen der Wettiner (Městské muzeum Antonína Sovy v Pacově/Stadtmuseum Pacov/Patzau; Foto Š. Kolářová, 2016).

Abb. 2: Gotisch-renaissancezeitliche Gesimskachel. Die Ofenkacheln bieten aus dem Blickpunkt des Spektrums von Dekorativelementen wohl das höchst komplexe Zeugnis. Auch die Beispiele sind nicht vereinzelt, wo an der Fläche einer Kachel mehrere solche Elemente erscheinen; das beliebte Zinnenmotiv ist in diesem Fall mit Wappen an den Zinnen kombiniert, darunter eine Schriftnachahmung, das geometrische und Pflanzendekor (Polabské muzeum/Elbelandmuseum Poděbrady).

Abb. 3: Čkyně (Bez. Prachatic, Foto Š. Kolářová, 2019), Kirche d. hl. Maria Magdalena, Taufstein, wohl Ende des 14. Jahrhunderts. Am Umriss der Kupa sind 9 ausgemeißelte Schilder, vier von ihnen sind glatt, fünf tragen das geometrisch konzipierte heraldische Dekor, und zwar Schräglinksbalken, Sägenschnitt, Keil, gespaltenes Schild, Balken (Foto R. Lavička, 2016).

Abb. 4: Žumberk (Sonnberg, Bez. České Budějovice/Böhm. Budweis), Kirche der Enthauptung Johannes d. T., Wappen (heraldisches Dekor) am Gewölbe (Foto R. Lavička, 2012).

Abb. 5: Žumberk, Kirche der Enthauptung Johannes d. T., Beispiele der gemalten Wappen am Gewölbe (Foto R. Lavička, 2012).

Abb. 6: Gotisches Türblatt aus Mělník, wohl aus der Stadtpfarrkirche d. hl. Peter und Paul stammend (Regionální muzeum/Regionalmuseum Mělník, Foto R. Šimůnek, 2008).

Abb. 7: Gotisches Türblatt aus Mělník, Detail der Ausschmückung (Foto R. Šimůnek, 2008).

Abb. 8: Vitice (Bez. Kolín), Glockenturm bei der Kirche der hl. Simon und Judas, gotisches Türblatt (Foto L. Veselý, 2019).

Abb. 9: Fragment des vom Nürnberger Buchdrucker Hieronymus Höltzel herausgegebenen Kalenders für das Jahr 1519. An seinen Seiten befinden sich die aus dem Klaudyáns Einblatt mit der Landkarte Böhmens übernommenen Wappen der böhmischen Adeligen. Es handelt sich um ein bemerkenswertes Beispiel des Herantretens zu den heraldischen Repräsentationen, als die Wappen, sogar mit Namen der konkreten Träger identifiziert, sekundär im unterschiedlichen Kontext ausgenutzt wurden, denn für den sie primär bestimmt waren. Infolge dessen haben sie ihre Bedeutung verloren und wurden zum heraldischen Dekor (Strahovská knihovna/Stiftsbibliothek Prag-Strahov, Best.-Nr. 568/zl.).

Abb. 10: Žirovnice (Serowitz, Bez. Pelhřimov/Pilgram), Burg, sog. Grüne Stube, Detail der gemalten Ausschmückung, gegen 1490. Die Wappen am Portalsturz an der Ostwand stellen ein beredtes Beispiel der nicht seltenen Situation dar, wenn man sie einerseits problematisch deutet (ja nur im Sinne ihrer Träger, geschweige vom Kontext, wodurch sie bereits da erschienen, wo sie sich befinden) und andererseits hat man Zweifel darüber, ob ihre heutige Gestalt dem ursprünglichen Zustand entspricht (im Laufe der Zeit mögen Übermalungen durchgeführt worden sein). Ob die Wappen die Sozialbindungen widerspiegeln, eine andere Bedeutung inne hatten oder ob es sich bloß um das heraldische Dekor handelte, kann man in ähnlichen Fällen kaum entscheiden (Foto Š. Kolářová, 2015).

Abb. 11: Mariánské Lázně (Marienbad, Bez. Cheb/Eger), Ruská Str. 44, Wohnhaus. Die Historismen des 19. Jahrhunderts verlängerten das Leben den Dekorativelementen vom mittelalterlichen Ursprung, die Inspiration setzte sich nicht nur in den Burgen und Schlössern, sondern auch in den Städten. Die Ausschmückung dieser Fassade zeigt eine bunte Mischung von „gotischen“ Türmchen, Erkern und Zinnen, wobei auch das Maßwerk, Wappenschilder oder angedeutete Kanonenkugeln nicht fehlen (Foto R. Šimůnek, 2023).

(Übersetzung Jindřich Noll)